

Birodalomsirató

A magyar bizantinológia drámája

A történelemről alkotott vélemény nem ugyanaz, mint a történelem. Erre jobb példát nem is találhatunk a vandálokénál, akiket a késő ókor népvándorlásának vihara sodort Közép-Európából Észak-Afrikába. A vandálok – mint a 6. századi bizánci kortárs megjegyzi – nap nap után fürdőt vettek, színházba jártak, kocsiversenyeket néztek és a testi örömeknek hódoltak.¹ Ám egy napon a római szokásokat fölvetv, elkényelmesedett, túlzottan civilizált vandálok bizánci pusztítás áldozatává lettek. A győztes bizánci csapatok a vandál férfiakat Kis-Ázsia Perzsiával határos részére deportálták, míg a vandál asszonyok – ha hihetünk a történetírónak – ragaszkodtak ahhoz, hogy a győztes bizánci katonák feleségei legyenek.² Ma is megfontolandó tanulságok a történelem példatárából.

A nyugati, latin világban a *Graecia, Imperium Graecorum*, ritkábban *Imperium Constantinopolitanum* nevet viselte az a birodalom, amelyet a 16. századi humanista történetírás óta Bizáncként ismerünk. A bizánci történelem kezdetben: irodalomtörténet. A ránk maradt középgörög szövegek kutatásának tudománya. Másrészt a bizantinológia köztörténet, a hadi események, a diplomácia, a bizánci császárok és dinasztiaiák története. Továbbá a késő antik vallás, filozófia és a bizánci szellem története. Nem utolsósorban: a Bizánccal foglalkozó diskurzusok története. Az angolszász irodalom Gibbon-epigonjainak a Római Birodalom iránti mély vonzalma közmondásszerű: ugyanezen diskurzus Bizánccban az *Imperium* bukása utáni kor sötét mementóját véli felfedezni.³ Ismerve

PERÉNYI KÁROLY (1987) történész.

- 1 Prokopiosz: *De bellis IV.* (= *De bello Vandalico II*), 6. c.
- 2 Utóbbihoz: Prokopiosz: *De bellis IV.* (= *De bello Vandalico II*), 14. c.
- 3 Ward-Perkins, Bryan: *The Fall of Rome and the End of Civilization*. Oxford, 2006, Oxford University Press; Róma bukásának tragikumát címadásával is érzékelteti: Kulikowski, Michael: *The Tragedy of Empire. From Constantine to the Destruction of Roman Italy*. Harvard University Press, 2019; az ellenkező jelű tendenciára, mely rómaiak és barbárok együttélését valószínűsíti, Goffart, Walter: *Barbarians and Romans. The Techniques of Accommodation*. Princeton, 1980, Princeton University Press.

Winckelmann esztétikáját és Nietzsche filozófiáját, nem lehet tagadni a német értelmiségnek az ókori hellének iránti szimpátiáit.⁴ Az egykori keleti blokk országai számára Bizánc emléke elválaszthatatlan a szlávok kora középkori megtelepedésétől és állami létük kezdetétől (ugyanez a Bizánc-preferencia jellemző a nem szláv románokra is). A 9. századi, Szvatopluk-féle Nagymorávia 19. századi felfedezői a latin rítust preferáló,⁵ emellett sztyepei szokások szerint élő, kancatejet fogyasztó Szvatoplukot⁶ egy lapon említik a szlávok Bizánctól érkezett apostolaival, hisz a retroaktív kánon szempontjából minden ellentmondás lényegtelen. Az sem tekinthető véletlennek, hogy az 1944–1945 során szovjet kézre került országokban a sztyepei népekre vonatkozó bizánci forrásokat tendenciózusan a szlávokkal hozzák összefüggésbe. Magyarországon, ahol az akadémiai szférában a nacionalista forráshamisításnak nincs helye, többnyire a nem kimondott, a történeti kánonba nem tartozó dolgok felejtődnek el: nem része a történeti közgondolkodásnak, hogy az Árpád-kori Magyar Királyság rendszeres támadások és betörések színhelye volt.⁷ A fenti példákon is láthatjuk: a történelmi tények interpretálása az utókor ítéletétől függ. Egyes népek, kultúrák, korszakok visszamenőleges megítélése pedig köszönőviszonyban sincs a ránk maradt történeti források tartalmával. A fentiekből kitűnik az is, hogy a történetírás mindig is szubjektív volt: a történelem asztalánál ki-ki

4 Landfester, Manfred: *Humanismus und Gesellschaft im 19. Jahrhundert*. Darmstadt, 1988.; továbbá pamfletszerűen Butler, Eliza Marian: *The Tyranny of Greece over Germany. A Study of the Influence Exercised by Greek Art and Poetry over the Great German Writers of the Eighteenth, Nineteenth and Twentieth Centuries*. Cambridge, 1935, Cambridge University Press.

5 Jól ismert, hogy VIII. János pápa 879-ben kelt levelében Metód kérésére engedélyezte Morvaország területén a szláv nyelvű liturgiát, egy fontos kitételrel: Szvatopluk számára biztosítani kell a latin nyelvű misét (*Epistolae Karolini aevi*, VII. Hrsz. Dümmler, Ernst – Perels Ernst. Hannover, 1925, 222–224).

6 Erről árulkodik Ibn Ruszta leírása is: „Akit a főnökök főnökének hívnak, közismert náluk, s S.w.y.y.t.m.l.k [Szvatopluk]–nak nevezik őt [...] Ennek a királynak lovai is vannak; más eledele azonban nincsen, mint az, amit azok kifejt tejéből készítenek.” Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről*, I/1. Szerk. Zimonyi István. Budapest, 1997, Balassi, 210.

7 Az Árpád-kori bizánci-magyar háborúkhöz: B. Szabó János – Somogyi Győző: *Elfeledett háborúk. Magyar–bizánci harcok a X–XIII. században*. Budapest, 1999, Zrínyi Kiadó. Több Árpád- és Anjou-kori példát hozhatunk a „meg nem történt” háborúkra: Pálóczi Horváth András: Nomád betörések Magyarországra a 10–11. században. In *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor et al. Budapest, 2012, Eötvös Kiadó, 27–37. – Rogerius váradi kanonok *Siralmas énekének* 1241 előttre vonatkozó adata szerint „Ugyanis a kunok hirtelen szoktak betörni, és az ország egy részét elpusztították, mielőtt a magyarok összegyülekeztek, azután pedig sietve visszavonultak. És néha a magyarok ugyanezt tették Kunországgal.” In *A tatárjárás emlékezete*. Szerk. Klaniczay Tibor et al. Budapest, 1987, Európa Könyvkiadó, 161. – Az 1310-es és 1320-as évekből Magyarország déli és délkeleti határai mentén szerb, bolgár, havasalföldi és tatár támadásokról értesülünk, lásd Kiss Andrea: Időjárás, környezeti problémák és az 1340-es évek elejének tatár hadjáratái. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125 (2012), 2. sz., 483–509, 497. Hasonló, de magyar példa: Nagy Lajos néhány hadjáratának csak az évszámát ismerjük. A fentiekből következett, hogy számos olyan összecsapás, határharc, betörtés történhetett, amiről nem szól híradás.

megtalálhatja a maga mazsoláját,⁸ és teljesen figyelmen kívül hagyhatja az elképzelésével ellenkező adatokat anélkül, hogy szakértői pozíciója sérülne.

Milyen jelentése lehet napjaink embere számára a Bizáncról folytatott diskurzus? Milyen viszonyban áll egymással a történeti Bizánc és a Bizáncról alkotott kép? A magyar bizantinológia történetével foglalkozó, hangsúlyosan szubjektív írásom ebbe nyújt betekintést. Nem tekintem feladatomnak a Bizánc-kutatás teljességre törekvő áttekintését – csak a Bíborbanszületett Konstantinnak tulajdonított, magyar vonatkozású adatok megtárgyalása vaskos kötetet töltene meg. Ehelyett a hazai kutatás fontosabb szereplőivel, egymással szembeni viszonyukkal, szellemi háttérükkel, továbbá a modern kutatás előzményeivel foglalkozom. Ezen túlmenően a főbb historiográfiai csomópontokat, történetésztípusokat, tudománytörténeti kölcsönhatásokat szeretném megismertetni az olvasóval. Továbbá arra szeretném ráirányítani a figyelmet, hogy kutatóink milyen retorikai eszközökkel operálnak, milyen vitamódszerekkel és történetírói stratégiákkal igyekeznek legitimálni a pozícióikat. Fontos kitérni arra is, hogy fősodorbeli kutatásban uralkodó elméletek milyen viszonyban állnak az elsődleges forrásokkal.

Expozíció

Hazánkban a késő középkorban támadt fel az érdeklődés a klasszikus, görög-római műveltség iránt, amit a Plutarkhoszt forgató Janus Pannonius vagy a magyar Livius: Bonfini történetírása példáz. A korszak vitathatatlan hőse Hunyadi Mátyás, a második Attila, egyszerre törökverő hadvezér, műpártoló király, valamint az uralkodói reprezentáció és művészetek politikai felhasználásának a mestere.⁹ Témánkba illik, hogy Mátyás 15. században birtokolt görög nyelvű Corvinái közé tartozott a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár udvari szertartásokról írott alkotását megőrző kódex is. A napjainkban Lipcsében őrzött, 18. századi német redakcióban *De cerimoniis* címmel közzétett bizánci forrásszöveg a 10. század közepső harmadában keletkezhetett. Hasonló bizánci szövegemlékre Magyarországról Mohács után nincs példa. A Habsburg–török háborúk frontvonalába került, három részre szakadt, kivérzett országban a magyarság máig nem pótolható veszteségeket szenvedett. De továbbra sem szakadtunk el a humanista tudósvilágtól, ebben a vérzivataros korban is sok nyoma van az

8 Tőlünk nyugatabbra igen erőteljesen jelentkezik azon tendencia, miszerint minden csoportnak és egy személyes kisebbségnek joga van ahhoz, hogy megalkossa a saját történetét. Ennek árnyoldalait már most látjuk, végső következményei még nem ismertek. Megjegyzendő, hogy ennek a felvetésnek hazánkban is vannak adaptációi, vö. Komoróczy Géza: Kisebbségekből álló társadalom. *Holmi*, 1 (1989), 2. sz., 149–153.

9 Más kérdés, hogy középkor és humanizmus szembeállítása értelmetlen: Mátyás hangsúlyt helyezett *Patrona Hungariae* kultuszára, a Szent Lászlóra való hivatkozás reprezentációjának része volt, ahogy udvarából nem hiányozhatott lovagi torna sem.

antikvitás iránti érdeklődésnek.¹⁰ Augustus híres politikai végrendeletét, a *Res gestae divi Augusti*¹¹ az I. Ferdinánd követségében 1555–1557 között az Oszmán Birodalomban tartózkodott Verancsics Antal és Belsius János őrizte meg az utókornak.

A 18. század a magyarországi őstörténetírás fellendülését hozza.¹² Bár szellemi áramlatokat, eszmetörténeti jelenségeket nem köthetünk dátumokhoz, a nemzeti őstörténettel kapcsolatos diskurzus megélénkülését 1746-ra kell tennünk, mikor nyomtatásban megjelent a *Gesta Hungarorum* első edíciója. A történelem iránt érdeklődő olvasóközönség lelkesen fogadta a szkítiai őshazáról és honszerző Árpádról beszámoló munkát, különösen, hogy 1790-ben magyar nyelven is napvilágot látott Béla király névtelen jegyzőjének alkotása. 1739-ben teszi közzé a jezsuita történetíró, Kéri Borgia Ferenc *Epitome historiae Byzantinae* című munkáját,¹³ mely a Theodosius korabeli birodalommegosztástól fogva tárgyalta a Keletrómai Birodalom történetét. Ugyanő hívta fel először hazánkban a figyelmet Bíborbanszületett Konstantinnak a honfoglaló magyarságra nézve fontos adalékokat tartalmazó, *A birodalom kormányzásáról* írott államelméleti művére. A 10. században összeállított bizánci alkotás Árpád fejedelem és más magyar vezérek nevét is tartalmazza, továbbá benne található a hét magyar törzs egyetlen fennmaradt felsorolása. Nyilvánvalóvá vált, hogy Árpád nem fiktív, mondabeli szereplő, hisz a magyar nemesi nacionalizmus historiográfiai hagyományaitól független, külső forrás is igazolta a fejedelem létezését és a 9. század végi magyar honfoglalás megtörténtét. A Kéri által megismertetett bizánci kútfők a 18. század nagy történetírói, Pray György és Katona István írásaiba is bekerültek.

A 19. században számos bizánci forrasszöveget közreadnak, gondoljunk Immanuel Bekker huszonöt kötetet megélt *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* című forráskiadványára, a Jacques Paul Migne által szerkesztett *Patrologiae Cursus Completus* görög sorozatára, végül a Karl Krumbacher által 1982-ben útjára indított *Byzantinische Zeitschriftre*, a legrégebbi és legnívósabb bizantinológiai folyóiratra. Ugyanakkor, mindezek mellett a 19. század közvéleménye Bizáncot nem tartotta kutatásra érdemesnek. A kor liberális doktrínájából adódóan, amely szabadságjogok kiszélesítését és a népképviselőt tekintette a történelmi

10 A témára ld. Borzsák István: *Az antikvitás XVI. századi képe*. Bornemisza-tanulmányok. Bp., 1960, Akadémiai Kiadó; Pirnát Antal: Borzsák István: *Az antikvitás XVI. századi képe* (Recenzió). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 65 (1961), 491–496; Pirnát Antal: Bornemisza Péter. In úő: *Kiadatlan tanulmányok*. Szerk. Ács Pál. Bp., 2018, reciti, 17–54.

11 Borzsák István: *Res Gestae Divi Augusti*. *Antik tanulmányok*, 1 (1954), 4. sz., 323–332. A *Monumentum Ancyranum*ként is ismert forrás felfedezését sokan mai napig a flamand Habsburg-diplomata, Augier Busbecq érdemének tartják.

12 A korszak kutatásához általánosan Szörényi László: *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin honfoglalási epika történetéből*. Budapest, 2018, Nap Kiadó.

13 Kéri, Borgia Franciscus: *Epitome historiae Byzantinae seu Imperatorum Orientis e complurimis graecis praesertim scriptoribus concinnata*, I–II. Tyrnaviae, 1738–1740.

fejlődés útjának,¹⁴ Bizáncnak a Nyugattól eltérő vonásait, a stagnálást és a despotizmust, állam és egyház szétválasztásának hiányát, a gazdasági növekedést megfojtó központosítást hangsúlyozta. Minderre jó példa Eötvös József megjegyzése is, aki szerint „a bizanczi birodalomban [...] a legnagyobb szellemi tespedést veszünk észre, s a polgárosítás lassu kihalását [...] Erős császárság mellett, melly a közélet minden szálait egyesíté vala kezeiben, sem önálló egyház fennállása, sem a városi élet kifejlése nem lett volna lehetséges.”¹⁵ Eötvös véleménye megegyezett a bizantinizmus nyugati kritikusaival.¹⁶

A 19. század végén, amikor a magyarok bejövételének ezredik évfordulóját ünnepelte az ország, és a honfoglalás dátumát bizánci kútfők alapján határozták meg, hazánkban újabb érdeklődés támadt a középkori birodalom iránt. Ekkortájt a klasszika-filológus Pecz Vilmos (1854–1923) és a Bölcs Leó *Taktikájának* magyar vonatkozású részeit közlő, *A birodalom kormányzásáról* közreadását tervező, a szakmán kívül elfelejtődött Vári Rezső (1864–1940) személyében már hazánkban is akadt tudós Bizánc-kutató. A sztyeppe népek kultúraformáló szerepét hangsúlyozó, a századelő turanista mozgalmával rokon felvetésekkel operáló Pecz-tanítvány, az Eötvös Collegiumban tanult Darkó Jenő¹⁷ már egy új nemzedék képviselője, akinek a munkássága átvezet a két háború közötti kutatástörténeti korszakra.¹⁸

A magyarországi bizantinológia születése bizonyos értelemben válaszreakció volt. Válasz a nyugati hatalmak tudományépítésének a századelőn utolérhetetlen

14 A 18. század észak-amerikai és francia forradalma – akárcsak a korábbi századok Livius-recepciója – a köztársaságkori Rómára tekintett erkölcsi példaként. A német ókortudósok a megbecsülés hangján beszéltek a polisztszadalmak szülőlteinek *Freiheitjéről*. Az ókorban élt *auctor*, Tacitus után az elismerés kijárt a késő antikvitás germánjainak is. Kedvelt álláspont volt, hogy a germán törzsi gyűlések (*thing*) bizonyos korai demokráciát képviseltek. A whig történészek Angliát tartották a szabadság és parlamentarizmus szülőföldjének. Horváth Mihály 1847-ben megjelent művében a honfoglaló magyarság demokratizmusát hangsúlyozta. A sor hosszan folytatható.

15 B. Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Második köt. Pest, 1854, Emich Gusztáv könyvnyomdája, 331, 334.

16 Például a történetíró-publicista Fallmerayer így vélekedett: „Ahol a bizantinizmus (*Byzantinismus*) az élet és az állam alapveként érvényre jutott, akárcsak egykor a Boszporusznál, az anyagias önkényuralom és a durva erő nem egyedül a szellem erőinek egészét gyúrta le, törte meg és fojtotta el, hanem annak helyében olyan kormányzati formának ágyazott meg, amelyet a nyugati népek sohasem tűrhetnek el a civilizációról alkotott közös felfogásuk miatt.” Fallmerayer, Jacob Philipp: *Gesammelte Werke, Zweiter Band*. Hrsg. Thomas, Georg Martin. Leipzig, 1861, Verlag von Wilhelm Engelmann, 205.

17 Fontosabb írásai: *Laonici Chalcocondylae Historiarum demonstrationes*. I-II. köt. Sajtó alá rend., szerk. Darkó Jenő. Budapest, 1922–1927; uő. *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*. Weimar, 1933; *Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugateurópára*. Budapest, 1934.

18 Például 1915-ben a „turáni népek” „művelődésbeli közösségéről” értekezett Darkó Jenő: *Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból (Székfoglaló)*. Budapest, 1915, 291. (Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya Köréből 23.)

monumentalitására: a korban élők túlzás nélkül állíthatták, hogy „a berlini gyűjtemények a dreadnought-oknak megfelelő nagyhatalmi reprezentációs eszközök”.¹⁹ Egyben válasz a történelmi Magyarországot felosztó szomszédos kisállamok propagandájára, a területi követelések első világháborút megelőző historizálására, a trianoni békediktátumot megalapozó nyugati szakértői állásfoglalásokra, a francia, brit, sőt amerikai értelmiségiek magyarellenességére, elfogult cseh-, szerb- és románbarátságára.²⁰ Napjainkban is a reveláció erejével hat kiváló ókortudósunk, Alföldi András 1926-ból való számvetése: „az ókori tudományokat összefoglaló roppant méretű *Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft* most folyó kötetében egy belgrádi professzor (Nikola Vulic) írja a pannóniai cikkeket”. A román kutatásra rátérve hozzáteszi: „1924-ben Bukarestben hatalmas kongresszus volt francia irányítás alatt”, melynek „célja volt, hogy Romániát a bizáncstudomány centrumává tegye, és egyúttal új folyóiratot indítson meg Byzantion címen, melynek főhivatása az eddig a világon első Byzantinische Zeitschrift teljes kiszorítása”.²¹ Alföldi írása programadó nyilatkozat: felhívás a Kárpát-medence honfoglalás előtti történetének kutatására úgy a régészet, mint a filológia eszközeivel. A magyar kutatás külföldi ismeretlenségére, tudománydiplomáciánk hiányaira figyelmeztet. Másrészt továbbgondolásra késztet: ha szomszédainknál a bizantinológia nemzeti tudomány, nálunk miért nem az?

A trianoni békediktátum után, az 1920-as években, ha sokak számára észrevétlenül is, megkezdődött a hazai bizantinológia Nyugathoz való felzárkózása. Nem tagadva a korábban alkotó tudósok meritumát, mindez legfőképp egyetlen filosz, Moravcsik Gyula (1892–1972) tehetségének és munkabírásiának köszönhető. Moravcsik témaválasztása, kutatói pozíciója a magyar tudomány nagykorúvá válását is példázza. Legkorábbi írásaiban középkori gyökerű historigráfiai hagyományaink nyomában a csodaszarvas mondájával, Attila korával és a hunmagyar kötődésekkel foglalkozott, hogy a korabeli nyelvtudomány tendenciáival összhangban²² az onogurokra²³ vonatkozó kútfők kutatására térjen; élénken

19 Alföldi András: A honfoglalás előtti Magyarország kutatásának mai helyzete. *Budapesti Szemle* 1926, 589. sz., 344–364, 354.

20 Lásd Makkay János: Sir Arthur Evans és Trianon. *Századok*, 123 (1997), 6. sz., 1339–1354; a Trianonhoz hozzájáruló amerikai politikai és (ál)tudományos törekvésekhez újabban *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918*. Források. Szerk. Glant Tibor. Budapest, 2020, MTA BTK TTI.

21 Alföldi András: A honfoglalás előtti Magyarország kutatásának mai helyzete, i. m. 351–352. (Az eredeti helyesírás megtartásával.)

22 Gombocz Zoltán: *Honfoglalás előtti török jövevényszavaink*. Budapest, 1908; uő.: A bolgár-kérdés és a magyar húnmonda. *Magyar Nyelv*, 17 (1921), 1–3. sz., 15–21; uő.: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. *Századok*, 57 (1923), 7–10. sz., 335–355.

23 A bizánci történetírók 463-tól fogva visszatérően utalnak az onogurokra. Ezt a népcsoportot elsőként két 10. századi bizánci kivonatból ismert, Priskosz rétorhoz kötött szemelvény említi. Eszerint az avarok elkergették a szabírokat, míg a szabírok támadása elmozdította lakóhelyeikről a szaragurokat, ugorokat (utóbbi elírás az ogur helyett) és onogurokat. A szemel-

érdeklődött a honfoglaló magyarság iránt, kiemelten foglalkozott az Árpád-kori magyar–bizánci kapcsolatok forrásaival, míg legnagyobb művei a török nyelvű népekre vonatkozó bizánci szövegeket tárgyalták: 1942–1943-ban megjelent kiadványaival méltán vált a forráskiadás nemzetközi hírű, megbecsült mesterévé, emellett az ELTE görög filológiát oktató tanszékvezetőjeként sokak tanárává.²⁴ Itt ismerszik meg a magyar bizantinológia sajátossága, hogy erős szálakkal kapcsolódott a sztyeppetörténethez és a magyar őstörténetíráshoz. Ezt mindennél jobban kifejezte Moravcsik Gyula és Németh Gyula turkológus párhuzamosan futó, egymást kiegészítő munkássága. Életútjuk Plutarkhosz tollára való: mindketten az Eötvös Collegiumban, a kiváló nyelvész, Gombocz Zoltán szárnyai alatt nevelkedtek, és egy-egy nemzetközi hírű diszciplína megalapítóiként váltak ismertté. Egyazon évben, 1930-ban látott napvilágot Moravcsik *Az onogurok történetéhez*, illetve Németh *A honfoglaló magyarság kialakulása* című munkája. Mivel a neves turkológus nagyban épített Moravcsik Bizánccal érintkező sztyepei népekkel kapcsolatos anyaggyűjtésére, elmondható, hogy utóbbi az orientalisztikához is legalább annyira hozzájárult, mint saját szakterületéhez.

Moravcsik tanítványa, az idő előtt elhunyt Gyóni Mátyás egyéb munkái mellett az 1940-es években bizánci kútfőkre hivatkozva írt a vlahok első ezredfordulót megelőző balkáni tartózkodásáról mint a románok erdélyi őshonosságát kizáró körülményről.²⁵ Ez összhangban állott Alföldi András kutatásával, aki a nemzeti irányultságú ókortudomány képviselőjeként más kutatásai mellett Dacia provincia késő antik, római, gót és hun kori emlékéanyagával foglalkozott, rámutatva a dákoromán kontinuitáselmélet buktatóira.²⁶ A fenti kutatásokkal

vényhez lásd Priszkosz rétor. Ford. Moravcsik Gyula. In *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. Összeállította: Györffy György. Budapest, 2002, Osiris, 52.

- 24 Fontosabb cikkei – Moravcsik Gyula: A csodaszarvas mondája a bizánci írónál. *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 38 (1914), 280–292, 333–338; Attilas Tod in Geschichte und Sage. In *Kőrösi Csoma Archivum*, II (1926–32), 83–116; *Az onogurok történetéhez*. Budapest, 1930 (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 27); *A magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1934 (A Magyar Történettudomány Kézikönyve. I. kötet, 6/b.); *A magyar szent korona görög feliratai*. *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 59 (1935), 113–162; *A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység*. In *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, I. Szerk. Serédi Jusztinián. Budapest, 1938, MTA, 171–212; *A papiruszok világából*. Budapest, 1942, Parthenon; *Byzantinoturcica*, I–II. Berlin, 1942–43, 1958², 1983³; társszerzővel: Constantine Porphyrogenitus. *De Administrando Imperio*. Ed. Moravcsik, Gyula, English translation by Jenkins, Romilly J. H.; Budapest, 1949, Dumbarton Oaks, 1967; Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*. Budapest, 1953; *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Összegyűjtötte: Moravcsik Gyula. Kiad. Ritoók Zsigmond – Kapitánffy István. Budapest, 1984, 1988², Akadémiai.
- 25 Gyóni Mátyás: *A legrégebb vélemény a román nép eredetéről*. *Kekaumenos* művei mint a román történeti forrásai. Budapest, 1944, Magyar Történettudományi Intézet, Athenaeum; uő. Skylitzès et les Vlaques. *Revue d'Histoire Comparée*, 25 (1947), 155–173.
- 26 Alföldi András: *A gót mozgalom és Dácia feladása*. (Különlenyomat.) Budapest, 1930, Egyetemi Nyomda; uő.: *Erdély népei az ókorban*. In *Erdély és népei*. Szerk. Mályusz Elemér. Budapest, 1941, Magyarságtudományi Intézet, 5–18.

egybevágottnak az ősbolgárok és a honfoglalás korabeli magyarok kultúrájának, társadalomszervezetének rokonságát képviselő régész, Fehér Géza munkássága, aki az első bolgár állam emlékei – pl. a madarai lovas – kutatása terén szerzett érdemeket, továbbá felhívta a figyelmet a pogány kánok korában állított közép-görög nyelvű emlékfeliratok fontosságára.²⁷ Úgy a Fehér, mint a Németh-féle turkológiai iskola megállapításait kiegészítette a neves szlavista, Melich János, aki a Tisza mentén az árpádi honfoglalást megelőzően bolgár-török népséget feltételezett.²⁸ A két háború közötti bizantinológiához a sémi filológia tanszékvezető tanára, a középkori szír és arab nyelvű forrásokat rendező Kmoskó Mihály munkássága is illeszkedett; cikkeivel és forrásközlési tervével felhívta a figyelmet a bizánci és a közél-keleti források egymást kiegészítő szerepére, akárcsak a Róm (Bizánc arab neve) történetét tárgyaló muszlim íráshagyományok.

A két háború között intenzív, voltaképp mindmáig befejezetlen diskurzus zajlott a Szent István-i állam karakteréről. A hagyományos historiográfiai érdeklődés mellett vitára hívott az integer Magyarország Trianon után jól érthető eszméje is; a kérdést újfent aktuálissá tette az országépítő király halálának 900. évfordulója. Nem kérdés, hogy Szent István országépítése határozottan karoling, ottóniánus, azaz nyugat-európai mintákat követett. Ez az a pont, ahol a diskurzus kilép a történetírás területéről: a habsburgiánus felfogású Szeffőczy Gyula, aki nem volt medievista, például „germán-keresztény kultúrközösségről” értekezett.²⁹ Jeles középkorászunk, Deér József a középkori magyar állam társadalmi, hatalmi szerkezetét a sztyeppei kultúrkörből származtatja.³⁰ S az sem tagadható, hogy a honfoglaló magyarságot és az Árpádok királyságát jelentős kulturális hatás érte Bizánc irányából. Köztudomású, hogy a Szent Korona alsó, görög feliratokkal ellátott része (*corona Graeca*) bizánci ötvöstarék. Az egyik, ha nem a legkorábbi magyarországi oklevél a veszprémi apácák görög nyelvű kiváltságlevelé. A magyar történelemről folytatott diskurzusokban viszonylag kevés figyelmet kap a Szent László korabeli, 1092. május 20-án

27 Fehér Géza: *A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásaik*. Budapest, 1931. (Archaeologia Hungarica VII.); uő.: *Die Inschrift des Reiterreliefs von Madara*. Szófia, 1928.

28 A bolgár-törökökre vonatkozóan: Melich János: *A honfoglalás kori Magyarország*. Budapest, 1925. (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve, I. kötet, 6. füzet, *passim*.) Melich tanulmányát az 1945 utáni évtizedekben tudatosan mellőzték.

29 Konceptiója legkorábbi kifejtéséhez lásd Szeffőczy, Gyula: *Der Staat Ungarn. Eine Geschichtsstudie*. Stuttgart-Berlin, Deutsche Verlags-Anstalt, 1918; magyarul *A magyar állam életrajza* címmel látott napvilágot a német közönség számára írt, franciákat támadó részek megkurtyításával.

30 Deér József: *A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája*. Kaposvár, 1928, Somogy megyei Keresztény Nyomda; uő.: *Pogány magyarság – keresztény magyarság*. Budapest, 1938, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Az Árpád-ház mint sztyeppei gyökerű dinasztia örökösödési problémáit megmagyarázza, hogy „egy nomád birodalom sohasem egy személy, hanem egy nemzetség birtokában áll”. Dobrovits Mihály: *Az avar kérdés és az avar népnév az orthoni feliratokon*. In *A Kárpát-medence és a steppe*. Szerk. Márton Alfréd. Budapest, 2001, Balassi, 86–105, 87.

megtartott szabolcsi zsinat XXXI. capitulum, amely a magyarok (*Hungarorum*) törvényes szokásaira hivatkozva rendelkezett a bűjt megtartásáról, megkülönböztette a magyar keresztényeket a latinoktól (*Latini*) – mindez bizánci hatásra utalhat.³¹ Folytatva a politikai kapcsolatokkal: mióta II. Baszileiosz az Al-Dunáig vitte előre győztes fegyvereit,³² a déli nagyhatalom időről időre befolyást gyakorolt hazánkra; a 12. század második felében – Szent László unokája, Manuél révén – nem tűnt lehetetlennek Magyarország bizánci érdekszférába sorolása. Könnyen lehet, hogy Bizánc hatása erősebb, mint hisszük, csak nyugati orientációnk miatt nem mondjuk ki nyíltan. Mindenesetre a két háború közötti kutatás elvetette a középkori magyar állam bizánci ihletését. Igaz ugyan, hogy Szent István és Szent László vezetése alatt zsinatokat tartanak, hogy utóbbi saját hatáskörében rendel el szentté avatásokat, azonban ez eltér a bizánci császárok szerepétől, akik hitigazságok kérdésében nyilatkoznak, és teológiai vitákat vezetnek. A középkori magyar állam és Bizánc hasonlósága a keresztény világba tartozásnak és a középkori miliónek köszönhető, nem valamifajta mélyebb, strukturális rokonságnak. Ez első királyunk idejében sem volt kérdés. Szent István *Intelmeiben* az Aeneas-sarjak példájára hivatkozott, akik ugyan Keletről erednek, de Nyugaton növekedtek naggyá.³³

- 31 Lásd Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*. Budapest, 1953, Akadémiai Kiadó, 63–64. A kérdés legújabb áttekintéséhez: Komáromi László: *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban*. Budapest, 2013, Pázmány Press, 121–124; Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem: Szempontok az 1092. évi szabolcsi zsinat kánonjogtörténeti vonatkozásaihoz. *Iustum Aequum Salutare*, XIII (2017), 4. sz., 189–203.
- 32 Időről időre vitákat kelt, hogy I. András, I. Géza, II. István, II. Géza vagy III. Béla korában mekkora volt a befolyása Bizáncnak hazánk felett. A probléma nem a hazai kutatás kérdésfeltevéseiből következik. A nemzetközi irodalom is megosztott abban a kérdésben, hogy mit gondoljon a korabeli Bizánc uralkodóiról, erőforrásairól, terjeszkedéséről, diplomáciájáról, akár csak a bizánci történelem periodizációjáról. A teljesség igénye nélkül *Byzantium in the Year 1000*. Ed. Magdalino, Paul. Leiden–Boston, 2003, Brill; Angold, Michael: Belle époque or crisis? (1025–1118). In *The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500–1492*. Ed. Shepard, Jonathan. Cambridge, 2008, 583–626. Jelen sorok írója szerint mindenesetre az Árpád-kori Magyarországot sohasem fenyegette Bizáncból komolyabb veszély. Úgy tűnhet, hogy a 11–12. századi Bizánc diplomáciájának, a többfrontos háború elkerülésének köszönhetően érhetett el átmenetinek tűnő győzelmeket. Sokatmondó, hogy a köztudottan laza törzsi föderációjában élő, belső konfliktusokkal küzdő és elődeinkkel szemben az államiság szintjéig el sem jutó (!) besenyők több alkalommal is lemészárolták Bizánc legjobb csapatait. A 11. század derekán a Balkánon létrejött besenyő zárványokat csak 1122-ben sikerült a bizánciaknak végleg felszámolni. Utóbbihoz: Tóssér Márton: Kétfrontos harc: Bizánc és a besenyő és szeldzsuk támadások a XI. század közepén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128 (2015), 1. sz., 120–145, 137.
- 33 „Inde enim imprimis Romanum crevit imperium, Romanique Reges sublimati fuerunt et gloriosi, quod multi nobiles et sapientes ex diversis illo confluebant partibus. Roma vero usque modo esset ancilla, nisi Aeneades fecissent illam liberam...” *Sancti Stephani regis primi Hungariae Libellus de institutione morum sive Admonitio spiritualis – Szent István: Erkölcsstanító könyvecske avagy Intelmek, I.* Textum edendum curavit, apparatus critico et translatione instruxit Havas, Ladislaus. Debrecini, 2004, 34, 36.

A második világháború után beköszöntött a magyar tudomány tele. Alföldi András és Deér József emigrációjával, Hóman Bálint bebörtönzésével a korábbi korszaknak egyértelműen vége szakad. Bár Moravcsik továbbra is színvonalas írásokat jegyzett,³⁴ és éppen az ötvenes években lett tanszékvezető, a korszak megítélése döntően negatív. Az 1945–1989 közötti korszak egészében az ókori és középkori tematika visszaszorulása tapasztalható. Milyen következményei voltak a szovjet típusú diktatúrának?

Először is: az új rendszer megkövetelte a marxista terminológia alkalmazását. Másodszor: az egyetemes történelem szempontjait részesítette előnyben a nemzeti történelemmel szemben. A korabeli medievisztika talán legterheltebb kérdése a feudalizmus problémája. Az 1945 utáni kutatás az ezeréves bizánci történelmet is megpróbálta beleprézelni a marxista formációelméletbe – inkább kevesebb, mint több sikerrel. A létező szocializmus korának történetírása időben, térben és kultúrában távol álló jelenségekre alkalmazta ugyanazt a kifejezést: feudálisak voltak a makedón dinasztia császárai és a Komnénoszok, az Arany Horda és Moszkóvia; a 7. századi szláv törzsszövetségek a korai feudalizmus szintjét képviselték, az Árpád-kori Magyarországon és a 14. századi Bulgáriában is feudális széttagolódás zajlott, és azon sem lepődünk meg, hogy a 19. századi oszmán közigazgatás is feudálisnak minősült.³⁵ Holott már a feudalizmus kifejezés jogossága is vitatható. A hűbériség klasszikus formájában a nyugati frank, francia területeken érvényesült. Továbbá az iskolai tankönyvekben ábrázolt, a feudális társadalmat fönt levőkre és alávetettek felosztó „hűbéri piramis” nem fedti teljes mértékben a középkori miliőt. Bizánc gazdasági szerkezte, földbirtokviszonyai bizonyos mértékig feudalizmusra vallanak, de a birodalom különbözött a nyugati hűbériségtől. A következő megjegyzésünk kronológiai jellegű: bár számos érv szól amellett, hogy a 9–10. századi Nyugat-Európában is jelen volt a korai hűbériség, a nyugati történetírás korszakolása az első ezredforduló utánra teszi feudalizmus kezdetét.³⁶

34 Moravcsik Gyula: Bölcs Leó Taktikája mint magyar történeti forrás. *Századok*, 85 (1951), 3–4. sz., 1951, 334–353; Bizánci krónikák a honfoglalás előtti magyarságról. *Antik Tanulmányok*, 4 (1957), 3–4. sz., 275–288.

35 Néhány marxista példa: *Világtörténet*, III. kötet. Szerk. Szidorova, N. A. et al. Budapest, 1963, Kossuth Könyvkiadó, különösen 209–219, 405–418, 742–766; Kristó Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, 1979, Akadémiai; bolgár oldalról Koszev, Dimitar – Hrisztov, Hriszto – Angelov, Dimitar: *Bulgária története*. Budapest, 1971, Gondolat, passim; a bizánci feudalizmus modern marxista értékelése Udalcova, Zinaida V.: Die Besonderheiten des Feudalismus in Byzanz. In *Besonderheiten der byzantinischen Feudalentwicklung. Eine Sammlung von Beiträgen zu den frühen Jahrhunderten*. Hrsg. Köpstein, Helga. Berlin, 1983, 11–56.

36 Társadalomtörténeti szempontból a 11. század nyugat-európai társadalmá különbözött a korábitól: a vérségi és baráti relációkon alapuló Karoling-kori társadalommal szemben az első ezredforduló után előtérbe kerültek az alá-fölé rendeltség különböző megnyilvánulásai (lásd Althoff, Gerd: *Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1990). Német viszonylatban az 1037. évi *Edictum de beneficiis regni Italici*, az angol történetírásban az 1066-os

Moravcsik életművét a hasonlóan jeles Kapitánffy István folytatta, akit a közvélemény *A bizánci irodalom története* (1989) című könyvéről ismer. Az 1997-ben elhunyt Kapitánffy széles körű érdeklődése a kora bizánci kútfőktől a késő középkori szerzőkig ívelt. Az ő tolmácsolásában vált hazánk nyelvén is elérhető Prokopiosz *Titkos története*.³⁷ Fontos megfigyeléseket közölt a *Graecus* népnév etnikai-vallási vonatkozásairól, a Komnénoszok idejére eső magyar-bizánci kapcsolatokról, akárcsak a Konstantinápoly elestének (1453) idejére eső oszmán-magyar tárgyalásokról,³⁸ de ő volt Moravcsik Árpád-korra vonatkozó, posztumusz forráskiadványának közreadója is. Álláspontja frissítően hatott a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császárhoz köthető, a magyar őstörténet számos alapvető információját tartalmazó *De administrando imperio*val (bevett rövidítése szerint a továbbiakban: *DAI*) kapcsolatos filológiai diskurzusra. Másfelől Kapitánffy munkássága egyértelműen jelzi, hogy az egyetemes történetírás szempontjai (ha nem negligálták is az őstörténethez kapcsolódó Bizánckutatást) fokozatosan előtérbe kerültek.

A sztyeppei népekre vonatkozó forrásgyűjtés sem szakadt meg. A szegedi egyetem filológusainak Szádeczky-Kardoss Samu vezette munkaközössége lefordította és kommentárokkal együtt megjelentette az avar kori történelem görög és latin nyelvű forrásait.³⁹ Az ezredforduló után – régi hiányosságot pótolva – magyarul is közzétették a *DAI* Moravcsik-féle kiadását.⁴⁰ Az Árpád-kori Magyar Királyság és Bizánc közötti diplomáciai kapcsolatok kutatása terén az ugyancsak szegedi medievista, Makk Ferenc végzett jelentős munkát.⁴¹ A forrásközlés terén fontos megemlíteni Baán István vallástörténész nevét, aki középgörög szövegek kutatása mellett Bizánc megszűnte utáni, újjörög nyelven írt kútfőket is közzétett.⁴² Ami a társtudományok eredményeit illeti, H. Tóth Imre nemzetközi szinten foglalkozott a Cirill-Metód-hagyománnyal és az ósláv írásbeliséggel, Vásáry István turkológus az oszmán hódítás előtti Balkán

normann hódítás számít a feudális kor hozzávetőleges kezdetének. A mai Franciaország területén a burgundok jogi kódexe, a *Lex Burgundionum* a 11. századig használatos maradt.

37 Prokopiosz: *Titkos történet*. Ford., utószó, jegyz. Kapitánffy István. Bp., 1984, Helikon.

38 Kapitánffy István: *Hungarobyzantina. Bizánc és a görögség középkori magyarországi forrásokban*. Budapest, 2003, Typotex.

39 Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Die Quellen de Awarengeschichte von 557 bis 806*. Társ szerző Farkas Csaba. Budapest, 1998, Balassi; továbbá Olajos Teréz: *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai*. Szeged, 2001, Szegedi Középkorász Műhely.

40 Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, 2003.

41 Makk Ferenc: *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*. Budapest, 1989; uő.: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1996. Makk bizánci fenyegetésre és bizánci-német „katonai szövetségre” utaló elképzelésének kritikája: Bóna István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. Budapest, 2000, MTA TTI, 66–71.

42 *A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai*. Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Baán István. (A verseket Szabó Pál fordította.) Budapest, 2013, Balassi Kiadó, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány.

törökségi népeiről írt monográfiát, míg Takács Miklós az Észak-Balkán kora középkori régészetéről értekezett.

Sikerült-e megválaszolni Alföldi 1926-os aggodalmait? Összességében mi-ként értékelhetjük a két háború között nagykorúvá lett diszciplína napjainkig elért eredményeit? Az 1945 utáni évtizedekben az ígéretes tendenciának vége szakad. Jelen sorok írója úgy véli (ha túlzóan is), hogy a magyar bizantinológia kutatástörténete egy hiátus története – a meg nem jelent munkák története, továbbá annak története, hogy mi lehetett volna, ha a 20. század másként alakul. Az Avar Kaganátushoz köthető bizánci forrásbázis megjelentetésére csak a kilencvenes években (!) került sor – ez igen kései időpont, különösen úgy, ha figyelembe vesszük, hogy az avar kori megtelepedés képezte a magyar–szláv történészviták egyik fő tárgyát. Valamennyi, a hunokra vonatkozó latin és görög nyelvű kútfő rendszerezése és kiadása mindmáig várat magára. A dunai bolgárok történelméhez kapcsolódó bizánci források, akár csak a 9. századi, középkori görög nyelvű bolgár köfeliratok szövegei, melyek több ponton érintik a magyar történelmet, újabb kiadványért kiáltanak. A középkori magyar történiához közvetlenül nem kötődő bizánci források terén talán még rosszabb a helyzet. Prokopiosz *Háborúkról és Építkezésekről* írott, nyugati nyelveken régebb óta olvasható művei hazánk nyelvén a mai napig olvashatatlanok. Ez épp-úgy igaz Bíborbanszületett Konstantin *De thematibus* és *De ceremoniis* címet kapott munkáira. Lehet és kell is vitatkozni azon, hogy miért jelent meg hazánkban ilyen kevés forráskiadvány. Kézenfekvő magyarázat, hogy az 1945 utáni évtizedek kutatása, amely a jelenkorkutatást preferálta, az ókorral és középkorral foglalkozó stúdiumokat hagyta elszorvadni. Felmerül a létező szocializmus korának forrásellenessége is. Azonban épp a pártállami idők azok, amikor a szomszédos országok kutatása elrobogott mellettünk: gondoljunk akár a felvidéki középkori magyar oklevéltanyag közzétételére, akár a szocialista Csehszlovákia történetírásának nemzetközileg elismert vállalkozására, a Nagymoráviával kapcsolatos, 1966–1977 között készült *Magnae Moraviae Fontes Historici* című forrásgyűjteményre. Mindebből láthatjuk, hogy nem egyedül a bizantinológiát érintő problémáról van szó, hanem a magyarországi forráskiadás általános problémájáról.

Bonyodalom

Lehet-e a bizantinológia nemzeti tudomány? Erre ad választ Moravcsik a *Napkelet* hasábjain. 1928-ban megjelent cikkében saját szavával a magyar érdekű keletkutatás bevezetésére tesz javaslatot. Programadó írásában kifejti, hogy az orientalisztikával szoros kapcsolatot ápoló bizantinológiának a magyar őstörténet kérdéseivel kell foglalkoznia: ennek kutatását a reményei szerint felállítandó Magyar Keletkutató Intézet hangolná össze. Mivel magyarázza a bizantinológia nemzeti fordulatát? A szerző a húszas években divatos szellemtörténet irányából

veszi bírálat alá a 19. századi értelemben vett pozitívizmust. Az írott szövegekkel foglalkozó filológia – írja – azóta közelebb került a művelődéstörténethez, ahogy a régészeti, művészettörténeti szempontoknak is nagyobb keletje lett. A történelem egységként való kezelése nem járható út: ahogy olyan, nemzeti keretek között művelt diszciplínák alakultak ki, mint a turkológia vagy a sinológia, úgy a magyar szempontú kutatásnak is helye van a tudomány asztalánál. Ezt nevezi Gragger Róbert nyomán *hungarológiának*. S hogy mit jelentene a gyakorlatban a Moravcsik által preferált kultúrpolitika? Elsősorban „a szétágazó tudományos erők koncentrálását bizonyos magasabb szintézis érdekében, a nemzeti szempontnak a szaktudományokban egységes módon való érvényesítését, és végül tudományos fegyverzetünknek az európai színvonalnak megfelelő kiegészítését és tökéletesítését”. Azt is hozzáteszi: fontos szempont, hogy az őstörténetírás tudósoknak, ne pedig a „turáni puszták délibábjai” felé fordult laikusoknak a kezében legyen!⁴³

Moravcsik cikkére a neves klasszika-filológus, vallástörténész Kerényi Károly válaszolt, aki a Budapesti Philologiai Társaság közgyűlésén felszólalt a tudomány nacionalista befolyásolásával, illetve bármifajta politikai behatással szemben. A nemzeti tudományok erősítését szorgalmazó felvetéseket külső, idegen, a szakmára ráerőltetett szempontként értékeli. Ugyanitt felhívta a figyelmet a „görögtanítás Trianonjára”. Az új diszciplínának az ókortudománytól való elszakítását indokolatlannak tartja: szerinte a bizantinológusok és újlatinisták képzése érdemben nem választható el a klasszika-filológiától. Végül – szakmai vitában szokatlan módon – a 19. századi filhellénizmus tradíciói szerint utasítja vissza Moravcsik felvetéseit: „mind e szövegeknek – bizánciaknak és újlatinoknak egyaránt – csak felszíni kiterjedésük van: hiányzik belőlük az a mélység, amely emberi élmények és tanulságok szempontjából kimenthetetlenné teszi oly tehetséges népek szellemi alkotásait, mint az antik görög és római”.⁴⁴

A Bizánc-kutató Moravcsik 1930-ban ismét tollat ragadott a fönti cél érdekében. A *Széphalomban* közölt cikkében olvasható érvei két pontban foglalhatók össze. Először is: az originális hellén műveltség és a megfáradt Bizánc szembeállítás nem járható út, mivel az ókori görög irodalom és képzőművészet már a hellenisztikus korban szelektáláson esett át. Az antik műveltség dicsérete elsősorban esztétikai recepciókon nyugszik, nem az objektív tudományosság kritériumain; a későbbi középkori történelem akkor is kutatásra érdemes, ha az adott kor ellentmondásos megítélésű. Másodszor: a magyarság történelme során nem érintkezett a görög–római világgal, így kutatásunknak a magyar história szempontjából fontos középgörög, illetve közép- és neolatin filológiára kell koncentrálnia. „Hiszünk a hazai görög–latin tanulmányok jövőjében, de hiszünk

43 Moravcsik Gyula: Neonacionalizmus – nemzeti tudomány. *Napkelet*, 1928. június 1., 6. évf. 11. sz., 850–854.

44 Kerényi Károly: Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok. *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 54 (1930), 20–35, 24, 25, 27.

azt is, hogy azok művelésében mindennél erőteljesebben fog kidomborodni a speciális magyar szempont. A magyar klasszika-filológia nem zárkozhatik olyan előítéletek üvegbúrája mögé, melyeknek a mai tudományos fejlődés sodrában nincs gyökerük [...] Nemcsak a magyar tudománnyal, hanem magával a klasszika-filológiával szemben is helyrehozhatatlan vétket követnénk el, ha nem elsősorban *magyarcélú* klasszika-filológiát hirdetnénk és művelnénk. A magyar klasszikus-filológus érezze magát bizonyos tekintetben a magyar szellemi élet története kutatójának, legyen egyszersmind *hungarológus*.⁴⁵

Kerényi és Moravcsik összetűzésében felsejlik a 20. század konfliktusa. Mindketten németes iskolázottságú, a tudomány nyugati színvonalát elérni kívánó filoszok, akik többször megtapasztalhatták a nyugati segítség hiányát. Moravcsik a második világhégés után saját bőrén tapasztalja meg a kommunista kultúrpolitika visszasságait. Ugyanez igaz Kerényire, aki 1945 után nyugati emigrációra kényszerül. Kerényi felvetésére hasonlít azoknak a ma élő liberális értelmiségieknek a gondolkodása, akik a jóindulatú, a közösség javát szolgáló központi beavatkozást is megkérdőjelezi. A végső kérdés, hogy egyetemes és nemzeti történetírás közül melyiknek létjogosultsága a nagyobb, megválaszolatlan marad.

A 20. század ugyanakkor az egyetemes történetírás inváziójának kedvez. A hellenisztikus és római tradíciókat hangsúlyozó világtörténet a kis népek történetírásának margóra szorításával jár. A történetfilozófiai írásairól kitűnt, Róma történetével és a görögökkel foglalkozó Arnold Toynbee igen korán globalista történetírást hirdet. Ugyanő 1922-ban megjelent könyvében könnyet hullat az Oszmán Birodalom, a Közel-Kelet civilizáló hatalmának megszűnte fölött.⁴⁶ A korszak irodalma is feltűnő vonzalmat táplál a birodalmak iránt. Ennek alapkonceptiója már az amerikai Lewis Henry Morgan könyvében felsejlik, aki a vadság, a barbárság és a civilizáció egymást követő állomását tekinti a történelmi fejlődés vezérfonalának.⁴⁷ Észak-amerikai és brit szerzőknél hálás témának számít a barbár nemzet versus civilizált birodalom dichotómiája. Nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedek nyugati diskurzusaiban az univerzalista, multikulturális római világ a posztmodern szupranacionalizmus és globalizmus előfutáraként kerül említésre.⁴⁸ Ugyanezt írják az Asszír Birodalomról is. A 21.

45 Moravcsik Gyula: *Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok*. Különlenyomat a Széphalom 1930. (IV. évf.) 7-9. számából. Szeged, 1930, Szeged Városi Nyomda, 6, 8, 10, 14. Dólt betűs kiemelések ez eredetiben.

46 Toynbee, Arnold J.: *The Western Question in Greece and Turkey. A Study in the Contact of Civilisations*. London, 1922, Constable and Company.

47 Morgan, Lewis Henry: *Ancient Society*. New York, 1877, Holt.

48 „A genetikai sokszínűség tette naggyá Rómát – állapították meg antropológusok DNS-vizsgálatok alapján. Az ókori Róma városállamból vált egy 70 milliós birodalom központjává. Már alapításakor jelentős volt genetikai sokszínűsége a Közel-Keletről, Észak-Afrikából, Dél-Európából érkezett bevándorlóknak köszönhetően. [...] Egy hétezer évvel ezelőtt lezajlott bevándorlási hullám során földművesek érkeztek a mai Irán és Törökország [sic!] területéről, és elnyomták [hogyan? – P. K.] az akkoriban Olaszországban [sic!] letelepült vadászokat és

századi angolszász szakirodalom, mely a nemzetek felettséget tekinti értéknek, az ókori Asszíriára multikulturális, soknemzetiségű birodalomként tekint. Az Oxfordi Egyetem 2015-ben megjelent kiadványa AsszírIA kulturálisan és társadalmilag diverz természetéről ír. Egy másik oxfordi kiadvány az ókori AsszírIA egységesített multietnikus állammá válásáról és integráló erejéről értekezik.⁴⁹ A fenti megállapítás szemben áll a történelmi tényekkel. Az ókori asszírok által megvalósított integráció igen jól dokumentált: asszír feliratok tájékoztatnak minket a legyilkolt városokról, figyelmeztetésékképp cölöpökre aggatott tetemekről, lenyúzott emberbőrrel borított városfalakról. Ez az a pont, amikor a poszt-modern történetírás szatírába csap át, ön maga paródiájává lényegül: a szerzők a saját globalista eszméiket vetítik vissza az ókorba. A végeredmény egy sterilizált történelem, ahol a népeket és kultúrákat sikerrel integráló, a széthúzó partikuláris erőket felszámoló főhatalom áll a történelem jó oldalán. Van, ahol a művelt Nyugat a hellén esztétikum és a római jogrend helyett az ókori Kelet despotikus birodalmait tekinti a történelem pozitív szereplőjének.

Túlzás, hogy Moravcsik megsejtette volna a globalista történetírás veszélyét. Azonban a fenti példák alapján látható, hogy milyen hosszú távú következményekkel, kutatástörténeti lejtmenettel járhat, ha a nemzeti szempontot kivonjuk a történelemből.

Kibontakozás

Amikor I. Lipót 1690-ben betelepítette hazánkba az ipeki patriárkájuk vezette szerbeket, nem sejtette, hogy háromszáz évre hatóan determinálja a középeurópai medievisztikai irodalom kérdésfeltevéseit. Ismeretes, hogy a Habsburg

gyűjtőgetőket.” Lásd Megfejtették a Római Birodalom titkát. MTI-HVG, 2019. november 9., https://hvg.hu/tudomany/20191109_romai_birodalom_genetikai_sokszinuseg_dns_vizsgalat Az „iráni”, „törökországi” „bevándorlók” nem azonosak a mai közel-keleti népességgel, ahogy a cikk helytelenül sugallja, ezzel szemben Európa őslakosságát jelentik. Az ókori Itáliába beköltöző csoportok nagyjából szintén európaiak voltak, mint Magna Graecia görög lakossága.

- 49 „the Assyrian heartland was an increasingly multicultural, cosmopolitan environment during its imperial phase.” Radner, Karen: *Ancient Assyria. A Very Short Introduction*. Oxford, 2015, Oxford University Press, 2015, 79. A könyv fülszövege szerint „Using archaeological discoveries from across the Middle East, Karen Radner demonstrates the vast, socially diverse, multicultural nature of Ancient Assyria and the Assyrian Empire.” Továbbá: „the first millennium BCE Assyria had become entirely dominant in the Near East and had changed into an integrated multiethnic state ruled from an imperial court of grand proportions. Early on, ethnic background or kinship had been a central component of elite structure [...], but with the progressive integration of foreign and local dignitaries the Assyrian empire changed its focus to universality and ethnic pluralism centered on the patronage of the absolute ruler.” Gojko, Barjamovic: *Mesopotamian Empires*. In *The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean*. Eds. Bang, Peter Fibiger Scheidel, Walter. New York, 2013, Oxford University Press, 120–160, 153.

uralkodó 1690. augusztus 21-én, Bécsben kelt második rác kiváltságlevelle lehetővé tette a rácok számára a szabad érsekválasztást, a görögkeleti liturgia megtartását, templomok és monostorok építését, mégpedig Görögország, Rácorszag, Bulgária, Dalmácia, Bosznia, Hercegovina, nemkülönben Magyarország és Horvátország teljes területén, ahol a *natio Rasciana* elhelyezkedett.⁵⁰ Ez – akár csak a magyarországi görögkeletieknek biztosított későbbi privilégiumlevelek, mint a karlócai metropólia kialakítása – politikai és jogi viták tárgya lett. Egyben történeti probléma: úgy az ellenakciót indító katolikus klérus mint a történelem iránt érdeklődő közvélemény feltette a kérdést, hogy a bizánci rítus milyen mértékben terjedhetett el a középkori Magyarország területén.

A 19. századra a felekezeti történetírás helyébe a nemzeti ellentétek léptek. Noha az aktuálpolitizáló Bizánc-recepcióról a magyar olvasó hagyományosan a harmadik Rómára, Moszkvára asszociál, nem feledkezhetünk meg a prágai szlavisták szerepéről. A pánszláv aktivisták életútjának tipikus példája a gömöri születésű, az újvidéki szerb gimnáziumban tanító, majd Prágában befutott szerző, Pavel Jozef Šafárik munkássága, aki a Cirill–Metód-hagyománnyal, szláv irodalommal és nyelvészettel foglalkozott, de nem állt tőle távol a politikai propaganda sem. Például a neves bizánci császár, Justinianus született szláv voltát hangsúlyozta.⁵¹ Itt sejlik fel először az a tendencia, amely Bizánc múltját a szlávtság históriájába ágyazza.

A prágai szlavisztikai iskola nem csupán a cseh nacionalizmus létrehozásában játszott szerepet, hanem a balkáni nemzeti mozgalmak tematizálásában is. A cseh bizantinológia megalapítója, a hazánkban is elismert Konstantin Jireček jegyezte Bulgária történelmének első modern szintézisét; ugyanő az 1880-as évek első felében a szófiai Nemzeti Könyvtár igazgatója volt, egyúttal oktatási miniszter az orosz Szoboljev tábornok kormányában. A cseh tudós néme-lyik felvetése – mint a Balkán görög és neolatin nyelvet beszélő csoportjai közötti határ megvonása – ma már evidenciának számít. Más kérdés, hogy Jireček nem maradt érintetlen a kor eszméitől, például fentebb említett országtörténeti művében a kora középkori szlávtság demokratikus természetét ecseteli.⁵² Jireček

50 Itt Szalay László forrásközlésére hivatkozunk. Szalay, Ladislaus von: *Das Rechtsverhältniss der Serbischen Niederlassungen zum Staate in den Ländern der ungarischen Krone*. Leipzig und Pest, 1862, Lauffer & Stolp, 160.

51 „Justinian I. (527–565) ein geborner Slawe gewesen, ist bereits vielfältig und genügend erwiesen worden.” Schaffarik, Paul Joseph: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen, 1826, Kön. Ung. Universität, 114. Ezzel szemben Justinianus latin anyanyelvű volt (e tekintetben Bizánc uralkodói közül feltehetően az utolsó), a felmenői romanizálódott balkáni őslakosok lehettek.

52 „Das Staaatswesen der Slawen war demokratisch eingerichtet.” Jireček, Contantin Jos[eph]: *Geschichte der Bulgaren*. Prag, 1876, Verlag von F. Tempsky, 7. A „szláv demokrácia” – eredetileg a lengyel nemesi köztársaság ideológusaitól kölcsönvett és ahistorikusan a csehekre kivetített – fikciója Palackýt és az 1918-ban elhunyt Jirečeket is túlélte. Masaryk és Beneš az első világháború alatt, továbbá a békeszerződéseket előkészítő tárgyalások során a csehek demokratizmusára hivatkozva követelt területeket és nemzetközi elismerést; ugyanebből a gondolatkörből

szlavofil történeti koncepciója igazolására bizánci szerzőket is csatasorba állít. A dunai bolgárok sztyeppe gyökereit hangsúlyozó elméletekre csattanós választ ad: a bolgár káni dinasztia 9. század elején élt tagjainak is szláv nevük volt. Úgy tartja, hogy az 814–831 között uralkodott Omurtag kán három fia: Ἐνραβοῦτης-Boívoς, akárcsak Ζβηνιτζης és Μαλ(λ)ωμηρός⁵³ egyaránt szláv nevet viselt. Jireček álláspontja irodalmi toposszá merevedett: a később élt szerzők gyakran érdemi forráskritika nélkül idézték anélkül, hogy vizsgálat tárgyává tették volna az eredeti kútfőket. Jellemző, hogy a cseh szerző gondolatai és az elméletét ismétlő 20. századi tudósok sorai között filológiai azonosság mutatható ki.⁵⁴ A fenti felvetés, a bizánci forrásokban található adatok tendenciózus pánszláv felhasználása, a történeti és nyelvészeti érvelések tetszőleges kombinálása kijelölte a 20. századi kutatás útját.

A 19. század utolsó harmadában kialakult, szlavisztikai szempontokat hangsúlyozó, Bizánc történelmét balkáni-kelet-európai kontextusban tárgyaló *Byzantinoslavicával*⁵⁵ szemben bontakozik ki Moravcsik nemzedékének *Byzan-*

fakad a „nyugatos”, „polgári”, „felvilágosult Csehszlovákia” napjainkig élő toposza. A Palacký-féle cseh demokráciafelfogás egyetlen erénye, hogy a szláv mozgalmak számára alternatívát kínált az orosz önkényuralommal szemben, de ebben ki is merül minden pozitívuma.

- 53 A tulajdonnevek írásmódjához lásd Moravcsik, Gyula: *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkoölker in den byzantinischen Quellen*. Budapest, 1943, 92, 116, 120, 159. (Magyar–görög tanulmányok 21.)
- 54 „Nach Theophylaktos, Erzbischof von Ochrida, hinterliess Omortag drei Söhne, welche Nrvota [...] oder Voin [...], Zvinica [...] und Malomir hiessen [sic!], also schon vollkommen slawische Namen trugen.” Jireček, Contantin Jos[eph]: *Geschichte der Bulgaren*, i. m. 149. A létező szocializmus korának történetírása átvette a fenti állítást: „The sons of Khan Omourtag had such names: Nrvota, (or Voin), Zvinitza, Malamir. The assimilation of Slavs and Proto-Bulgarians attained a still higher degree towards the middle of the ninth century.” Angelov, Dimitar: *Formation of the Bulgarian Nation. Its Development in the Middle Ages (9th–14th C.)* Sofia, 1978, Sofia-Press, 31. Ugyanezen adatok egy amerikai szlavista írásában: „The tide of Slavicization is best epitomized by the all-Slavic names of Omortag’s sons, Svinitse, Voin, Malomir...” Halperin, Charles J.: *Bulgars and Slavs in the First Bulgarian Empire. A Reconsideration of the Historiography. Archivum Eurasiae Medii Aevi* 3 (1983), 183–200, 191. Ugyanezt állítja Róna-Tas András nyelvész másodlagos irodalomból összeszűrt munkája is: szerinte „Omurtag három fiának már szláv neve volt, vagy legalábbis volt szláv nevük is (Vojin, Zvinica, Malamir).” Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1997, Balassi, 189. Azonban a bolgár szakirodalomban van, aki megkérdőjelezi a fenti érvelés jogosságát, mint a Veliki Preszlavban végzett ásatásáról ismert régész, Ovcsarov. Szerinte a kán három fiának, valamint anyjuknak szláv mivoltához kétség fér: „Не са съвсем сигурни изказаните догадки, че синовете на кана – Енравота, Звиница и Маламир имат славянски имена, че тяхната майка е славянка.” (Magyarul: Nem állnak egészen biztos lábon azok a találgatások, amelyek szerint a kán fiainak – Enravota, Zvinica és Malamir – szláv a neve, és anyjuk szláv.) Овчаров, Димитър: *Омортаг кана сюбиги от Бога владател на българите*. София, 2002, Тангра ТанНакПа, 62. – A fenti sorokat eredetiben is meghagyom, hogy rámutassak a 19. századi koncepció és a későbbi írások közötti szövegszerű egyezésekre.
- 55 A *Byzantinoslavica* című folyóiratot, mely a nagy nyugati nyelveken és oroszul közölt cikkeket, és eleve a nemzetközi tudományos világ számára készült, a Cseh Tudományos Akadémia 1929-ben indította útjára.

tinoturcicája. Mennyiben mond újat a magyar kutatás, és miben fogható meg a két irányzat különbsége?

A hazai Bizánc-kutatás elsőként a források szintjén szállt szembe a fenti tendenciákkal. Rámutatva a szlavofil irányzat kettős mércéjére: szörványadatokra hivatkozva, az elképzeléseiknek ellentmondó adatokat mellőzve vontak le mélyenszántó történeti-etnikai következtetéseket. Itt válik aktuálissá a Moravcsik által a bizánci kútfőkből összegyűjtött névanyag. Tudjuk, hogy a dunai bolgárok körében a török jellegű személynévanyag használat a 10. században sem szűnt meg. Az első bolgár cár, Simeon legfiatalabb gyermekét a nyugati kortárs Baianus néven említi,⁵⁶ amiben nem nehéz észrevenni a Baján nevet. A 7. században élt Kuvrat legidősebb fia köztudottan Batbaján volt, de a 8. századból ismert egy bolgár Baján. A 'gazdag, hatalmas' jelentésű tulajdonnévnek török és mongol etimológiája is lehetséges, de valószínűbbnek tűnik az ómongol eredet.⁵⁷ A magyar kutatás szempontjai – ha lassan és ellenállás mellett is – a nemzetközi szakirodalomba is utat találtak.⁵⁸

A magyar kutatás más megítélés alá helyezte a szláv megtelepedés Palacký, Jireček és Niederle által vallott kronológiáját. Elvetve azt a napjainkig is vallott nézetet, miszerint a szlávok az 5. század derekán, Attila korában is jelen voltak a mai Magyarország területén.⁵⁹ A legnagyobb kritika azt az elképzelést érte, miszerint a szlávok saját akaratukból, önálló hatalmi tényezőként ragadták el Bizánc balkáni területeit.⁶⁰ A hazai kutatás arra hívta fel a figyelmet, hogy előbb

56 Eszerint Simeon cár „duos filios habuit, unum nomine Baianum, alterum, qui nunc usque superest potenterque Bulgariis principatur, nomine Petrum. Baianum autem adeo foere magicam didicisse, ut ex homine subito fieri lupum quamvecumque cerneret feram.” Liudprand, *Antapodosis*, III. 29. Az idézett kútfő forrásértékéhez, miszerint az illető farkas-ember volt, kétség fér, bár a bizantinológia történetében bőven van példa hasonló alakváltozásra.

57 Moravcsik, Gombocz, Németh és saját véleményét összefoglalja Ligeti Lajos: A pannóniai avarok etnikuma és nyelve. *Magyar Nyelv*, 82 (1986), 2. sz., 129–151, 141–143.

58 „it was Gy. Moravcsik (d. 1972) who uncovered and assembled the rich material in Byzantine sources on the early Turks...”, lásd Bosworth, Clifford Edmund: *The Turks in the Early Islamic World*. Ashgate, 2007. XX. Ami a fentebb tárgyalt problémát illeti, „wie auch der bereits oben erwähnte Sohn Baianus des Bulgaren-Zaren Simeon ja nur ein einziges Mal von Liudprand genannt wird. (Moravcsik 1958, II, 83 f.)” Kunstmann, Heinrich: Bojan und Trojan. Einige dunkle Stellen des Igorliedes in neuer Sicht. *Die Welt der Slawen*, 35 (1990), 162–187, 170. A szerző itt a Bizantinoturcica második kiadására hagyatkozik.

59 Például „egyértelmű bizonyítékok” alapján az 5. század közepére tette a szlávok magyarországi, Duna-medencei, Tisza vidéki letelepedését: Obolensky, Dimitri: *A Bizánci Nemzetközösség. Kelet-Európa, 500–1453*. Budapest, 1999, Bizantinológiai Intézet Alapítvány, 6. Annak ellenére, hogy ilyen bizonyítékok nincsenek. Szintén az 5. századra teszi a szlávok közép-európai beáramlását: Dolukhanov, Pavel: *The Early Slaves. Eastern Europe from the Initial Settlement to the Kievan Rus*. Routledge, 2013, 159.

60 Olyan vélemény létezett, miszerint a Kárpátok hegyoldalán élő, 6. századi keleti szlávok (восточных славяни VI в., живших на карпатских склонах) katonai szövetsége támadta Bizáncot: Фроянов, Игорь Яковлевич: Киевская Русь. Очерки социально-экономической истории. Ленинград, 1980, 14–15. Jellemző, hogy a bizánci források nem tudnak ilyen szövetségről.

a hunok, majd az avarok törték át az al-dunai bizánci határvédelmet, megkönnyítve a későbbi népvándorlásokat; maguk a szlávok pedig az Avar Kaganátus alárendelt segédnépeként kerültek a Kárpát-medencébe és Bizánc területére. További viták tárgya volt a bizánci kútfőkben szereplő hét nemzetség megítélése. Két szerző, Theophánész és Niképhorosz közös, fenn nem maradt forrásra visszamenő értesülése szerint 679 előtt az Al-Dunától északra hét nemzetség (επτα γενεαι) helyezkedett el. Ez a hét nemzetség Aszparuh bolgár-török népének Bizánc elleni hadjáratát segítette, miután a pontuszi térségből érkezett fejedelem meghódította és adófizetőivé tette őket. A szláv nyelvű népek történetírásában ugyanezek hét szláv törzs néven ismertek.⁶¹ Azonban – mint kiváló ókortudósunk, Harmatta János felhívta rá a figyelmet – az eredeti kútfőben nem esik szó szlávokról.⁶² A magyar tudósok máshol szlávellenesnek, turanistának vélt gondolatai fokozatosan a szláv kutatók írásaiba is utat találtak.⁶³

Ahogy fentebb tárgyaltuk, 1945 után vége szakadt ennek az ígéretes folyamatnak. A szovjet megszállás alatt álló Magyarországon nem ok nélkül vetődött fel a magyarság sztyeppe-i származását hangsúlyozó nemzeti őstörténet dekonstrukciója, továbbá ebben az időszakban jelennek meg azok a kiadványok, melyek historiográfiai hagyományainkkal szemben az ortodox-balkáni világ kontextusában tárgyalták a középkori magyar történelmet.⁶⁴

A két világháború közötti felvetések radikális ellentétéként hazánkban is megjelentek olyan munkák, melyek a bolgár-törökökre vonatkozó forrásadatokat tendenciózusan a bolgár-szlávokkal hozták összefüggésbe. Ennek eklatáns példája, hogy Kristó Gyula a 14. századi krónikakompozícióban megjelenő, tehát a 10. századnál jóval később adatolt Keán személynévből olyan, Gyulafehérvár központú szláv fejedelemségre következtetett, mely a 10. században mindvégig

61 „mint erős egységről emlékeznek meg a források a Duna menti földeken (Alsó-Moesia) tanyázó hét szláv törzsről. Ennek a hét törzsnek a nevét nem ismerjük, sohasem lépnek fel a történelem színpadán külön-külön. A hét moesiai törzs szilárd egysége egy kialakulóban levő szláv államot alkotott. Belső felépítésére és szervezetére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.” Nyikityin, Sz. A.: A bolgár nép kialakulása és a bolgár állam létrejötte. *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének értesítője*, 3 (1952), 10–12. sz., 106–131, 120.

62 Harmatta János: A Volgától a Dunáig. A honfoglaló magyarság történeti útja. *Magyar Nyelv*, 97 (2001), 1. sz., 6–7.

63 Gondoljunk az ukrán nemzetiségű, majd az Egyesült Államokban befutott, a Harvard Egyetem tanárává lett Pritsakra, aki a Fredegerius-krónikának megfelelően az ágyútöltelék (*cannon-fodder*) szóval írja le a szlávok avar háborúiban betöltött szerepét. Pritsak, Omeljan: The Origin of Rus'. *Russian Review*, 36 (1977), No. 3., 249–273, 260.

64 Utóbbihoz: „a magyar feudális uralkodó osztály és a katolikus egyház támadása” megakadályozta a magyarok és a balkáni szláv népek összefogását. „Lajos király azonban a török előrenyomulásnak ezt az állomását a maga hegemoniatervei szempontjából ítélte meg – segítségnyújtás helyett ő is hódításra, hűbéri alávetésre törekedett...” Elekes Lajos – Lederer Emma – Székely György: *Magyarország története. Az óskortól 1526-ig*. Budapest, 1961, MTA TTI-Tankönyvkiadó, 213.

fennállott, és Szent István korát is megélte.⁶⁵ Azon túlmenően, hogy személynevekre nem építünk ilyen nagyívű feltételezéseket, elképzelése ellen szól, hogy a kagan, kagán méltóságnévből eredő személynév inkább török, mint szláv eredetű. Kristó írásában a személynevekhez hasonló hangsúlyt fektet a szláv helynevekre is. Szerinte ősi, ezeréves szláv település Székesfehérvár is, melynek nevét szlávból fordították magyarra.⁶⁶ Arra hivatkozik, miszerint „egy XVI. századi török krónikás Usztolni Belgirád alakban adja vissza Székesfehérvár nevét”.⁶⁷ Ami a magyar koronázóváros szláv népét illeti, nem beszélhetünk a honfoglalás kora óta itt élt lakosságról. Tényszerűen az oszmánok szolgálatba állt, Fehérvár 1543. évi bevételében részt vett szerb és bosnyák, kisebb számban vlah katonalemekről van szó, akiknek balkáni származása az egykorú zsoldosok alapján egyértelműen kimutatható.⁶⁸ Ezen a ponton válik problémássá Kristó forrásfelhasználása: késő középkori és kora újkori példák alapján következtet a honfoglalás korabeli Kárpát-medence etnikai összetételére.

Elismerve Kristó érdemeit, meg kell említeni, hogy túlzó következtetéseket von le a tulajdonnevekből, történelmi és kulturális kontextus nélkül hasznosít szelektíven idézett adatokat.⁶⁹ Harmadik királyunkról, Aba Sámuelről például úgy gondolkodik, hogy „a Magyarországon meglehetősen ritka Sámuel név héber eredetű, viselőjének zsidó vallására enged következtetni”.⁷⁰ A kérdést annyiban is hagyhatnánk, ha nem a 10. században élt volna a négy Κομητόπουλοι

65 Kristó Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, 1979, Akadémiai, 109–110; uő.: Erdély a 10. században. *Századok*, 122 (1988), 1–2. sz., 3–35.

66 Szerinte „nem a magyar Fehérvárt fordították szlávra, hanem a szláv Belgrádot magyarra. Feltevésem szerint Székesfehérvárt Belgrádnak az oda való és a környékbeli szlávok nevezték el. [...] X. század végi (Géza fejedelem alatti) vagy a XI. század eleji (Szent István uralkodása elején végbement) építkezések eredményeként létrejött vár (annak fehér színe, illetve kőből való anyaga) hozta létre szlávok ajkán a Belgrád nevet. [...] E szlávok Székesfehérvárra, illetve közvetlen környékén legalább a XII. század végéig megmaradt.” Kristó Gyula: Székesfehérvár legkorábbi nevééről. In *A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége*. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1996, Székesfehérvár Város Levéltára, 163–179, 172, 176.

67 Kristó Gyula: A Kárpát-medence *-grad* ~*-grád* utótagú helyneveiről. In *Névtani értesítő*, 16. Budapest, 1986, ELTE, Névkutató Munkaközösség, 31–41, 36. Aláhúzások az eredetiben.

68 Lásd Hegyi Klára: Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. A török várkatonaság származása. *Történelmi Szemle*, 40 (1998), 3–4. szám, 229–256, 231, 236, a konklúzióhoz 255. – Hozzátehetjük, hogy a balkáni betelepedés nem tette azonnal a várost szláv jellegűvé, például egy III. Murád korából (1574–1595) fennmaradt adóösszeírás a városban nagy számban említi magyar neveket.

69 Például a 942-es hispániai hadjáratról beszámoló, a Kárpát-medencétől 2000 km-re (!) keletkezett arab nyelvű forrás egy kiragadott szöveghelyét a kilencvenes években a magyarság életmódjával, társadalmával kapcsolatos elképzelések igazolására használta fel. Kristó Gyula: *Honfoglalás és társadalom*. Budapest, 1996, MTA TTI, 56, 63.

70 Kristó Gyula: *A történelmi irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Budapest, 1994, Argumentum, 26. – Ismeretterjesztő igénnyel: „Maga a Sámuel név meglehetősen ritka Magyarországon a középkorban, s mivel héber eredetű, alkalmasint viselőjének zsidó vallására enged következtetni.” Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpád-házi uralkodók*. Budapest, 1988, Interpress, 63.

(tsz.; magyarul *comes*-fiak), Dávid, Mózes, Áron és Sámuel. Közülük a 997 és 1014 között regnált Sámuel az első bolgár cárság utolsó nagyobb uralkodójaként ismert. Tehát Magyarország sokáig vezető középkorásza, irányadó őstörténésze, a magyar honfoglalás és államalapítás korának specialistája teljesen negligálta Szent István kortársát: a másik Sámuel; továbbá az is felvetődhet, hogy a bizánci kútfőket felületesen, másodkézből ismerte. Mindenesetre az 1939-ben született Kristót – aki 43 évesen, 1982-ben lett a szegedi egyetem rektora, 1976-tól a Tudományos Minősítő Bizottság történettudományi szakbizottságában, 1982-ben annak plenumában tevékenykedett, és már a hetvenes években kötelező olvasmánynak számított, a szakmában mindmáig a legkiválóbb historikusok között említik – *tévedni szabad*.

Tetőpont

Az 1989 utáni politikai változások fényében nem meglepő, hogy megélnékült az őstörténetünkkel kapcsolatos diskurzus. A magyar honfoglalás ezeregyszázadik, a Szent István-i államalapítás ezredik évfordulója kiélezte, felélesztette a régebbi vitákat is.

Régi kutatástörténeti probléma, hogy a honfoglalás folyamatát egy besenyő támadással magyarázzák. Noha a magyar fejedelemség bizonyíthatóan 862-től a közép-európai politika hatalmi tényezője volt,⁷¹ kutatásunk a Kárpát-medencébe költözést jobbra a besenyőktől elszenvedett kudarccal magyarázta, kizárólagos fontosságot tulajdonítva a *DAI* tartalmi átfedést mutató 37., 38. és 40. caputjának, valamint Regino prümi apát keresztény toposzt is felhasználó⁷² alkotásának. Harmatta János szerint „hogy a besenyők a 895. évi eseményekben semmi szerepet nem játszottak, azt a *Fuldai Évkönyvek* is tanúsítják [...] A besenyők azonban ebben a tudósításban sem szerepelnek. Így nem meglepő, hogy egyes magyar történetkutatók szükségesnek érezték, hogy maguk is teremtsenek forrásadatot a magyarokat ért besenyő támadásra.”⁷³ Jóllehet a legtöbb

71 Lásd Hinkmar reimsi érsek tudósítását: „Dani magnam regni eius partem cede et igni vastantes praedantur. Sed et hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem populantur.” Waitz, G.: *Annales Bertiniani. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Hannoverae et Lipsiae, 1883, 60.

72 Regino egyfelől a magyarság megnövekedett számának feszítőerejében, másrészt a besenyő támadásban lelte meg a honfoglalás okát, krónikája mégsem visz közelebb az etelközi események megértéséhez. Takács Zoltán Bálintnak egy vidéki múzeumi évkönyvben megjelent tanulmánya szerint a prümi apát előbb toposzok sorával érzékeltette a pogány magyarok kegyetlen bélyegét, majd egy tudatos írói fogással elve egy másik pogány népet: a besenyőket jelölte meg, mint a magyarok *lehetséges* ellensúlyát. Takács Zoltán Bálint: A magyar honfoglalás előzményeiről. *Savaria*, 27 (2002), 201–213, 202–203.

73 Harmatta János: *A Volgától a Dunáig. A honfoglaló magyarság történeti útja*, i. m. 13. Hasonlóan vélekedik ifjabbik Darkó Jenő is, hangoztatva, hogy a kutatás kizárólag a *DAI*-ra alapozta a 895-ös bolgár–magyar összecsapás és a besenyő rajtaütés közvetlen kapcsolatát, „holott

bizánci forrás – Bölcs Leó *Taktikája*, György barát folytatója – részletesen beszámolt a Bulgária ellen vonult magyarokról, addig a magyarok és keleti szomszédai, a besenyők összeütközését nem említették. Valójában a magyarok Etelközből való kivonulását a besenyők áttelepülése később követte, ami a bizánci diplomácia értékelése szerint a 10. század derekánál nem korábban eshetett meg, ahogy az sem ok nélkül vetődött föl, hogy a 9. századi magyar és besenyő népmozgások ténye az utókor emlékezetében összemosódott. Ezért tűnik indokoltnak Harmatta megjegyzése, aki szerint „a magyar honfoglalásban a besenyőknek tulajdonított szerep [...] részletes vizsgálatot igényel”.⁷⁴

Új szempontokat hozott be a *DAI* kutatásába Kapitánffy István. Korábban a *consensus philologorum* úgy tartotta, hogy a 10. század derekán összeállított bizánci mű magyar vonatkozású adatai *egykorú* magyar szóbeli hagyományból valók. Kapitánffy felvetette annak lehetőségét, hogy a *DAI* 38. caputja jóval korábbi, 9. századi közlésekre megy vissza. Ugyanis a magyarok eredetét elbeszélő 38. caput tartalma a birodalom kormányzásáról írott mű összeállításakor jelentőségét veszítette, a 10. század derekán élt emberek számára érdektelen volt. Feltéve, ha a forrás nem akkor keletkezett, amikor elődeink a Fekete-tengertől északra, e Bizánc számára geopolitikai szempontból fontos térségben telepedtek meg.⁷⁵ Sajnos Kapitánffy 1997-ben bekövetkezett halála megakadályozta nézete részletesebb kifejtését.

A 2010-es években Szabados György középkortörténész, aki Harmatta Jánoshoz hasonlóan elveti a besenyő támadás által kiváltott honfoglalást,⁷⁶ a bizánci kútfők értelmezése kapcsán több, a fősodorbéli kutatással szemben álló elképzeléssel áll elő. Például Árpádnak a *DAI*-ban fellelhető *Turkia megász arkhónja* (μῆγας Τουρχίας αρχων) titulusát nagyfejedelemeként értelmezi, honfoglaló elődeink államszervezetével kapcsolatban a Magyar Nagyfejedelemség terminust javasolja⁷⁷ – azokkal a szerzőkkel vitázván, akik fejedelemségnek vagy törzsszövetségnek tartják a honfoglaló magyarság politikai kereteit. Szabados emellett a „törökös-nomád” irányzatnak a kutatás peremére szorult elemeivel mint a középkori hun hagyománnyal vagy az avar továbbélés kérdésével foglalkozik,

Konstantinos (c. 40) egyedülálló értesülésével szemben sem a *Fuldai Évkönyvek*, sem más, korabeli tudósítás nem beszél a bolgár-bizánci háború kapcsán a magyarokat ért besenyő támadásról.” Darkó Jenő: A IX. század időrendjéhez. In *Tanulmányok, közlemények a honfoglalás emlékére*. Szerk. Németh Péter-Mező András. Nyíregyháza-Szabolcs, 1996, 179–187, 185.

74 Harmatta János: Konstantinos Porphyrogenetos magyar vonatkozású művei. In *A honfoglaláskor írott forrásai*. (A honfoglalásról sok szemmel. 2.) Szerk. Kovács László – Veszprémy László. Budapest, 1996, Balassi, 105–111, 109–110.

75 Kapitánffy István: Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai. *Antik Tanulmányok*, 43 (1999), 1–2. sz., 283–285.

76 Szabados György: Magyar államalapítások a IX–XI. században. Szeged, 2011, Szegedi Középkorász Műhely, 158.

77 Szabados György: Állam és ethnosz a IX–X. századi magyar történelemben. In *Acta Historica, tom*, 135. Szerk. Veszprémy László–Piti Ferenc. Szeged, 2013, 3–24., 6.

emellett a két háború közötti kánon rehabilitására törekszik. Ide tartozik, hogy nemrégiben felélesztette Moravcsik 1927-ből való elméletét a Muagerisz személynév és a ‘magyar’ népnév azonosításáról.⁷⁸

A honfoglalás eseményeinek lefolyásával kapcsolatban új elképzelést ismertet Szőke Béla Miklós, a Karoling-kor régésze. Úgy véli, „A magyarok [...] a 9. század utolsó éveitől kezdve mindig csak a Duna völgyében zajló, helyi konfliktusokban vesznek részt – hol a bajorok, hol a morvák szövetségeseiként.” A fenti háborúkba való hatékony beavatkozást a magyarok Kárpát-medencei tartózkodása tette lehetővé: szerinte elődeink azért tudtak az Alpok előteréig előrenyomulni, mivel a Kárpátok karéján belül, a Tisza mentén terültek el a szállásaik.⁷⁹ Azontúl, hogy ez *ante hoc ergo propter hoc* érvelési hiba, hadtörténeti szempontból is emelhetünk kifogást: a hadi eseményekből nem következnek a felvonulási útvonal rövidebbé vagy a célterület birtokba vétele – egyes cseh-szlovák régészek hasonló logika alapján terjesztették ki Nagymoráviát a Duna túlra.⁸⁰ Másrészt a honfoglalók időnként 1300–2000 km-re vezetett hadjáratai⁸¹ felülmúlták közép- és nyugat-európai kortársaik logisztikáját, a sztyeppei seregek akciórádiusza nagyobb volt a letelepült népek haderejének hatótávolságánál.⁸² A szerző véleménye szerint „a magyar honfoglalóknak is korábban, az első írásos forrásadatoknak megfelelően már a 9. század második harmadának elejétől jelen kell lenniük a Tiszántúlon”,⁸³ holott egyetlen, 830-as évekre vonatkozó forrás, György barát krónikájának folytatása utal a magyarokra, pontosabban egy több népnévvel illetett *sereg* al-dunai tartózkodására.⁸⁴ Az olvasó számára különösnek tűnhet, hogy egy archeológus köztörténeti kérdésekkel foglalkozik, a honfoglalás helyéről és idejéről határoz. Továbbá Szőke Béla

78 Moravcsik Gyula: Muagerisz király. *Magyar Nyelv*, 23 (1927), 3–6. sz., 258–271.

79 Szőke Béla Miklós: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása*. Szerk. Gergely Katalin–Ritoók Ágnes. Budapest, 2014, Magyar Nemzeti Múzeum, 108.

80 Eszerint Szvatopluk 880-as évekbeli hadjáratai nyomán Alsó-Pannonia morva fennhatóság alá került. Vajay Szabolcs hívta fel a figyelmet az elképzelés visszásságaira: egy terület megtámadása nem jelenti az elfoglalását, így Lombardia sem vált a 10. századi Magyarország részévé, jöhet a magyar csapatok évtizedekig akadálytalanul vonulhattak keresztül Észak-Itálián. Vajay Szabolcs: *Der Eintritt des ungarische Stämmebundes in die europäische Geschichte (862–933)*. Mainz, 1968, 21, 41. jegyzet.

81 Torma Béla Gyula: A kalandozó magyarok logisztikája. In „*A hadtáp volt maga a fegyver.*” *Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről*. Szerk. Pósnán László – Veszprémy László. Budapest, 2013, Zrínyi Kiadó, 167–188, 169.

82 Középkori mongol és kora újkori krími tatár példák hozhatók fel emellett: Pintér János Zsolt: *Tatárok és magyarok (1241–1242)*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118 (2005), 3. sz. 660–696, 690–691; B. Szabó János: *Gondolatok a 9–10. századi magyar hadviselésről. A Krími Kánság vizsgálata a bevonása a „kalandozó” hadjáratok kutatásába*. In *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*. Szerk. Balogh László – Keller László. Budapest, 2004, Balassi, 124–138.

83 Szőke Béla Miklós: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében*, i. m. 110.

84 György barát krónikájának folytatása. Ford. Moravcsik Gyula. In *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, i. m. 102–105.

Miklósé az első olyan történeti rekonstrukció, mely a bizánci források kizárásával dönt a honfoglalás lefolyásáról, s ebben a szakma sem talál kifogást.

Ismerve az írásos forrásokban található toposzokat és értelmezési problémákat, nem indokolatlan a régészek ásóitól várni a múlt megismerését. Jogos elvárás, hogy a régészeti kutatások térképre vigyék a középkorban bizonyíthatóan lezajlott etnikai változásokat, s ha ez nem lehetséges, megbízható kronológiát állítsanak fel. Különösen így van ez a kora középkori népvándorlás korában, amikor a török népek tartósan birtokukba veszik a kelet-európai sztyeppevidéket, és a legelfogadottabb koncepció szerint délre húzódik a magyarság. Köztudomású, hogy a kiterjedt sztyeppék lovasai kapcsolatban állottak Kínával és Iránnal, ahogy a földközi-tengeri, görög-római műveltséggel is. Bár a kutatás a nomád világ befogadó jellegét hangsúlyozza, a sztyeppék lakói és a délebbre fekvő hatalmi központok viszonyrendszere kiegyensúlyozottabb volt. A kelet-európai síkságról a Duna-Tisza-közébe érkezett szarmaták Marcus Aurelius korában vértés lovasságot állítottak ki a rómaiaknak. A még keletebből, Belső-Ázsiából eredeztethető avarok ismertették meg Nyugat-Európát a kengyellel és a lovagi hadviselés technikáival.⁸⁵ A sztyepei népeket a közvélemény leginkább harcias lovasnomádoknak képzei, s bármennyire is leegyszerűsítő a fenti fölfogás, nem áll távol a valóságtól. Itt merül fel kutatástörténeti problémaként, hogy Bizánc milyen hatást gyakorolhatott a sztyepei népekre. Gondoljunk elsőként Sarkel erődjére, mely a Kazár Kaganátus területén épült, bizánci mérnökök segítségével. Érdekességgént jegyzem meg, hogy a bizánci éremleletekkel 600–640 közé keltezhető kunszentmártoni avar sírban olyan, lemezekből összeillesztett mellvértet találtak, melynek Kercsben, Castel Trosinóban és Niederstotzingenben vannak párhuzamai. A feltalálás dicsősége alighanem a bizánciaké; a pontusi határszakaszon vehették át tőlük az avarok.⁸⁶ Az is látható, hogy a nomád világ Közép-Európába származott képviselői régészeti emlékekanyagukból ítélve hatalmas területekkel állottak kereskedelmi és kulturális kapcsolatban. Ebből következik, hogy számos archeológus – hasonlóan a kútfők felhasználhatóságát megkérdőjelező posztmodern kurzushoz – elvitatja a régészeti emlékekanyag etnikai sajátosságait.

Végül szólnunk kell azokról a diskurzusokról, melyek Magyarországot újfent Bizánchoz sorolják. A posztszocialista országok állapota kiapadhatatlan témát nyújt a keleti nemzetekkel foglalkozó nyugati szerzőknek. Ha az utóbbi

85 Erről írott források nem, csak régészeti leletek tájékoztatnak minket. Az avar hatás újbóli áttekintéséhez Schulze-Dörrlamm, Mechthild: Awarische Einflüsse auf Bewaffnung und Kampftechnik des Ostfränkischen Heeres in der Zeit um 600. In *Arms and Armour as Indicators of Cultural Transfer*. Ed. Mode, M. – Tubach, J. Wiesbaden, 2006, 485–507. A kengyelek kapcsán észak-itáliai, langobárd hatásokkal is számol, uo. 493.

86 A kercsi és itáliai párhuzamhoz lásd Csallány Dezső: Avar kori páncélok a Kárpát-medencében (2. rész). *Die panzer im Karpaten-becken aus der Awarenzeit* (2. Teil). A *Nyíregyházi Jós András Múzeum Évkönyve*, 15–17 (1972–1974) 5–35, 10–11; a hasonló németországi lelethez lásd Paulsen, Peter: *Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen*. Stuttgart, 1967, 132–133.

évtizedek irodalmi termését nézzük, a magyar nemzettudatot az angolszász nyelvterületen a kelet-európai, a német akadémiai szférában a délkelet-európai nacionalizmusokhoz sorolják.⁸⁷ Kelet-Közép-Európa sorsának szerencsétlen alakulását nem az oszmán és szovjet hódoltság okozta történelmi eltévelyedésnek tudják be, hanem egy szerkezetében, múltjában eltérő területhez: a Balkánhoz hasonlítják térségünket, gyakran Madách civilizátorának hangnemében nyilatkozva Szent István államáról. A Nyugat a magyar értelmiség számára a „békés, multikulturális Jugoszláviát” hozza fel példaként, amit a nacionalizmus pusztító erői eléggé el nem ítéltető módon szétverték.⁸⁸

Megoldás

Moravcsik nemzedéke a Bizánc-kutatást nemzeti tudományként képzelte el. Mára azonban Magyarországot is mélyen átjárta a globalizáció világtörténeti szempontjaival és világnézeti eklektikusságával. A medievisztika és az ókortudomány területén az angolszász szerzők lepik el a könyvespolcokat. Ennek kapcsán problémaként vetődik fel, hogy módszertanilag elavult, vegyes színvonalú,⁸⁹ tudománytörténeti érdekességnek számító, esetleg kulturális kontextus híján nehezen adaptálható könyveket is megjelentettek, kizárólag azon az

87 *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*. Ed. Sugar, Peter F. Washington, 1995, The American University Press; Hösch, Edgar: *Kulturen und Staatsbildungen*. In *Südosteuropa*. Hrsg. Hatschikjan, Magarditsch – Troebst, Stefan. München, 1999.

88 Jól jellemzi ezt egy amerikai történész írása, Ingrao, Charles: *Understanding Ethnic Conflict in Central Europe: An [sic!] Historical Perspective*. *Nationalities Papers*, 27 (1999), 2. 291–318. Noha a tanulmány címében *Közép-Európa* szerepel, már a cikk első oldala Milošević említésével és a balkáni népi társasulással kezdődik. A szerző Jugoszláviai szétesését (egy elvileg Közép-Európával foglalkozó munkában!) az etnikai nacionalizmusnak tulajdonítja. Nem meglepő, hogy a délszláv háború a nyugati medievisztikában is helyet kap, mégpedig abban az értelmezési keretben, hogy miféle háborúkba, népi társasulásokba torkollhat a nemzeti múlt felemlégetése. „Hogy megértsük Jugoszlávia időszerű eseményeit, világosan tudatában kell lennünk a középkorról alkotott eszmék és illúziók fontosságának” – jegyzi meg Ian Wood, az egyik leghíresebb brit középkorász, aki 2013-ban is időszerűnek tartja Jugoszlávia problémáját. Wood, Ian: *The Modern Origins of the Early Middle Ages*. Oxford, 2013, Oxford University Press. IX-X. A délszláv „polgárháború” példázata az antinacionalista megjegyzéseivel kitűnt amerikai medievisztikában, Patrick J. Geary írásaiban is feltűnik. Úgy tartja, „a magyarok felújítják vitáikat a románokkal keleten és a szlovákokkal északon. A szerb és a horvát egymást öli, és a nemzeti jogra [sic!] hivatkozva mindkettő öli a bosnyákokat.” Geary, Patrick J.: *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Princeton University Press, 2002, 3–4. A nyugati diskurzusokban véletlenül sem merül fel, hogy a titói Jugoszlávia tömeggyilkosságokra épült diktatúra volt, melynek a megszűnése jóval kevesebb emberéletbe került, mint a felépítése.

89 Például a brit Steven Runciman felvetései inkább a *Trónok harcába* mint történeti műbe illenek. Szerinte „Havasalföld és Erdély vezetői annyira megrémültek a törökök közeledésének hírére, hogy csatlakoztak Zsigmondhoz, habár gyűlöltek a magyarokat.” Runciman, Steven: *A keresztény hadjáratok története*. Ford. Bánki Vera, Nagy Mónika Zsuzsanna. Budapest, 1999, Osiris, 976.

alapon, hogy nyugatiak. Hasonló gondolatunk támad, amikor a francia Louis Bréhiernek eredetileg a negyvenes években íródott, strukturalista szellemiségű Bizánc-történetét viszontlátjuk a magyar polcokon. A hazai bizantinológia sohasem volt nemzetközibb, mint napjainkban.

A két háború közötti kor tudósai a forráskiadás forradalmaként képzelték el a jövőt. Ezzel szemben a 20. század végének, 21. század elejének leglátványosabb fejleménye az írott forrásokkal foglalkozó történettudomány jelentős, talán pótolhatatlan háttérbe szorulása, a kútfők forrásértékének, felhasználhatóságának a megkérdőjelezése. Ez felfogható a történészkedő régészek, nyelvészek szerepének. Másfelől – a tudományban megszokottan – válaszreakció a korábbi tendenciákra, a források túlértékelésére, de betudható az akadémiai világban regnáló posztmodern kurzusnak is. Reális veszély, hogy a bizánci forrásokat a szomszéd népek nacionalista történetírása inkorporálja majd. Mai helyzetünk beszédes példája, hogy a Magyar Bizantinológiai Társaság egykori elnöke, jelenlegi tiszteletbeli elnöke egy régész akadémikus, aki saját területének jeles, elismert művelője, de történészként való működése más megítélés alá esik.⁹⁰

A két háború közötti magyar bizantinológia a szlavofil állásponttal szemben pozícionálta magát. Ehhez képest ellentmondásos, hogy a bizantinológiát a szlavisztika keretein belül művelő vagy ahhoz közelítő irányzatok különösebb ellenállásba nem ütköznek, ahogy a honfoglalás előtti Kárpát-medence szláv népessége teljesen legitim állásponttá vált. Két háború közötti bizantinológiánk nagy hangsúlyt fektetett a honfoglaló magyarok és az ősbolgárok kapcsolatára, tekintve, hogy külföldön használt *Hungarus* népvnevünk az onogurok nevéből ered. Azonban napjainkra a bolgár-török tematika visszaszorulása, elhalványodása tapasztalható, mára szinte csak a korábbi turkológiai irodalom zárványai-ban találkozni ennek felvetésével.⁹¹

90 A 10. században élt Liudprand cremonai püspök elődeink 921–922-es hadjárata kapcsán közli az I. Berengár itáliai királlyal szövetségelt magyar vezérek nevét. Szerinte „Inter agendum autem contigit, Hungarios Veronam his ignorantibus advenisse, quorum duo reges Dursac et Bugat amicitissimi Berengario fuerant” (Liudprand: *Antapodosis*, II. 61. Saját fordításomban: „a magyarok Veronába [...] érkeztek, akiknek két királya, Dursac és Bugat igen jó barátságban volt Berengariusszal”). Ezzel szemben Kristó úgy tartja, hogy „A kalandozó magyarok egyik vezérért Bogátnak hívták, neve szláv eredetű.” Kristó Gyula: *Az augsburgi csata*. Budapest, 1985, Akadémiai, 66. Hasonló véleményen van Bálint Csanád régész is: „az ún. kalandozó hadjáratok [...] a honfoglalás kori társadalomnak nagyobb, majd egyre nagyobb része számára kínálták tálcán a lehetőséget, hogy »specializálódjék« a könnyű gazdagodással kecsegtető hadjáratokra. E csábítás nagyon is valós voltát mutatja szerintem Bogát esete is. Még egy nemzedék sem nőtt fel a honfoglalás óta, s ez a szláv vezér máris beállt a könnyű szerencsét próbáló magyarok sorába, ahol a 920-as években az egyik itáliai hadjárat vezetői közé nőtte ki magát.” Bálint Csanád: *Zsákutcák és csapdák, adottságok és választások a honfoglalás korában*. In *Közgyűlési előadások, 2000, május*. I. kötet. Szerk. Beck Mihály et al. Budapest, 2001, Akadémiai Nyomda, 183–192, 188–189. Az eredeti kútfőben szó sincs szláv vezérről.

91 Róna-Tas András nyelvész az onogur népnév elé került *h* betűt francia papok kitalációjának tartja. 2004. március elsején tartott, *Nép és nyelv – A magyarság kialakulása* című ismeretterjesztő előadásán így vélekedett: „A magyarok mai európai neve a szlávból került a németbe, itt

A hidegháború idején szocializálódott nemzedékek legalább abban a tudatban élhettek, hogy a demokratikus, szabadságszerető Nyugat egy nap örökre megszabadítja a világot a bizánci típusú despotizmusról. Jelen sorok írójának nincsenek ilyen illúziói. Elég példát láthattunk arra, hogy épp a tengerentúli, nyugati tudósok azok, akik a soknemzetiségű Habsburg Birodalomért lelkesednek, a multikulturális Jugoszlávia romjai fölött lamentálnak, mi több, a történelem pozitív szereplőjének tekintik a multietnikus Asszíriát. Ugyanezek a birodalmak helyettesíthetők és egymással felcserélhetők, mint azt a Pax Mongolica és Pax Sovietica példája mutatja. Itt válik retorikai toposszá a *birodalom-sírató*: a kiontott tengernyi vérnek jelentősége nincs, hisz egyedül a birodalom képes szavatolni a barbárok megtérítését. Az egyetemes császárság kéz a kézben jár a civilizációval, míg a birodalmak nélkül rosszabb hely lesz a világ.

Mit is tehetnénk? Egyedül vagyunk.

lett Ungar, majd a franciába: hongrois és onnan az angolba: Hungarian. Érdekes, hogy hogyan került a h- a magyar népnévbe. A régi latin h- a honfoglalás idején kezdett eltűnni a francia nyelvből. A derék francia papok idegen szavak esetében nem tudták, hogy kell-e, vagy sem h-t írni, s mivel a magyarok a hunok nyomában érkeztek meg, s ugyanúgy Isten ostorának tartották őket, az Ungarusból Hungarust formáltak. Az Európai Unióban közlekedő magyar autók H betűje tehát tulajdonképpen középkori francia papok találmánya.”

Róna-Tas András: Nép és nyelv: A magyarság kialakulása. In *Mindentudás Egyeteme 4*. Szerk. Hitseker Mária-Szilágyi Zsuzsa. Budapest, 2005, Kossuth Kiadó, 73–92, 84.

Mi a tanulság ebből? Hazánkban kutatók nemzedékei nőttek fel anélkül, hogy megismerhették volna *Hungarus* nevünk lehetséges előképét, a Jordanes gót történetében olvasható, 6. századból adatolt *Hunuguri* népvét. A kérdéses szöveghelyhez lásd „Hunuguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium; quos tantorum virorum formidavit audacia”, Jordanes: *Getica*, V. 37, lásd *Iordanis Romana et Getica*. Monumenta Germaniae Historica, Auctorum antiquissimorum V. 1. Rec. Mommsen, Theodorus. Berolini, 1882, 63; vö. Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, 1930, MTA, 179–180. Tanulságos, hogy Németh Gyula 1930-ben megjelent művében még utalt a hunugurokra, ugyanennek a könyvnek 1991. évi, átszerkesztett kiadása már nem, Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Szerk. Berta Árpád. Budapest, 1991, Akadémiai, 147. A *hunugur*-probléma újbóli áttekintéséhez Kiss Magdolna: Hunuguri, Onoguri, Hungari. Megjegyzések az ogur népekhez Iordanes *Geticája* alapján. In *'Ripam omnem quaeisvit.'* Ünnepi tanulmányok prof. Visy Zsolt 65. születésnapjára tanítványaitól. Szerk. Szabó Ádám et al. Pécs-Paks, 2009, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 127–138.

*Bánhegyesy Antal:
Orthodoxia-sorozat
(részlet)*